

Anni Kinnunen ja Pauliina Rantala

Luovuus tunnekasvatuksen tukena

Tunnekasvatusta varhaiskasvatuksessa

Metropolia Ammattikorkeakoulu

Sosionomi (AMK)

Sosiaalialan tutkinto-ohjelma

Opinnäytetyö

8.5.2022

Tekijä	Anni Kinnunen ja Pauliina Rantala
Otsikko	Luovuus tunnekasvatuksen tukena – Tunnekasvatusta varhaiskasvatuksessa
Sivumäärä	39 sivua + 3 liitettä
Aika	08.05.2022
Tutkinto	Sosionomi (AMK)
Tutkinto-ohjelma	Sosiaalialan tutkinto-ohjelma
Ohjaajat	Lehtori Miia Ojanen Lehtori Heli Määttänen

Tämä toiminnallinen opinnäytetyö toteutettiin yhteistyössä Helsingin kaupungin päiväkoti Klaaran kanssa, kohderyhmänä esiopetusryhmä Pörriäiset. Opinnäytetyön aiheena on tunnekasvatus varhaiskasvatuksessa luovia menetelmiä käyttäen. Opinnäytetyö toteutettiin kyseisessä päiväkodissa pidettävänä tuokiona, joiden sisältö koostui erilaisista luovista harjoitteista musiikin, draaman ja liikunnan avulla. Tuokioita pidettiin yhteensä viisi. Kaikki harjoitteet sisälsivät tunnekasvatusta ja ne olivat erilaisia ja monipuolisia. Päiväkoti toi ilmi ryhmässä esiintyneen kiusaamista, ja tätä toivottiin yhdeksi käsiteltäväksi teemaksi tuoki-
oille. Yhteistyöpäiväkoti ei halunnut oppaan kaltaista tuotosta, vaan nimenomaan ohjattua toimintaa lapsille.

Teoreettisena viitekehityksenä opinnäytetyössä kulkee mukana sosiaalipedagogiikka, tunnekasvatus ja luovat menetelmät. Opinnäytetyön tavoitteena on rikastuttaa ja vahvistaa lasten tunnetaitoja ja -kehitystä heidän ikätasonsa huomioiden. Tuokioiden tarkoituksena on tukea varhaiskasvatuksessa tapahtuvaa tunnekasvatusta erilaisten luovien menetelmien avulla. Tunnekasvatusta tulisi tapahtua päiväkodin arjessa jatkuvasti eri tilanteissa, eikä pelkästään erillisten tunnetuokioiden avulla. Tunnekasvatus on kasvattajien vastuulla. Varhaiskasvatussuunnitelma edellyttää varhaiskasvatuksen tehtäviin kuuluvan lasten hyvinvoinnin ja terveyden edistäminen kokonaisvaltaisesti. Lapselle tulee tarjota mahdollisuus kehittää omia tunnetaitojaan. Tunteiden nimeäminen, havaitseminen ja tiedostaminen ovat merkittävässä roolissa lasten tunnetaitojen vahvistumisen kannalta.

Suunnitellut tuokiot ja harjoitteet eivät ole kohdennettu ainoastaan yhteistyöryhmälle, vaan ne ovat helposti muidenkin ammattilaisten hyödynnettävissä. Osa harjoitteista on täysin meidän kehittämiämme, mutta osaan olemme hakeneet inspiraatiota muista lähteistä.

Tuokioilla kerättiin aineistoa havainnoimalla ja seuraamalla lasten käytöstä ja toimintaa, sekä reaktioita ja osallisuutta. Lapset osallistuivat hyvin ja pääosin kaikki nauttivat harjoitteista. Luovien menetelmien avulla onnistuttiin luomaan uusia harjoitteita lapsille, sekä tunnekasvatusta lähestyttiin laajasti eri keinoilla. Ryhmän opettajilta saatiin pelkästään positiivista palautetta tuokioista ja niiden sisällöstä. Lapset kehittyivät tunnetaidoissa tuokioidemme aikana. Kiusaamisteemaa onnistuttiin myös käsittelemään laajasti tuokioilla erilaisten harjoitteiden avulla.

Avainsanat	tunnekasvatus, varhaiskasvatus, luovat menetelmät, tunteet, toiminnalliset menetelmät
------------	---

Author	Anni Kinnunen and Pauliina Rantala
Title	Creativity Supporting Emotional Education – Emotional education in early childhood education
Number of Pages	39 pages + 3 appendices
Date	8 May 2022
Degree	Bachelor of Social Services
Degree Programme	Degree Programme in Social Services
Instructors	Miia Ojanen, Senior Lecturer Heli Määttänen, Senior Lecturer
<p>This functional thesis was made in cooperation with the City of Helsinki daycare centre Klaara, and the target group was a pre-primary education group Pörriäiset. The topic of the thesis is emotional education in early childhood education using creative methods. The thesis was carried out as sessions in that daycare centre, the contents of which consisted of different creative exercises with music, drama and sport. A total of five sessions were held. All exercises contained emotional education and they were different and diverse. The daycare centre exposed bullying in the group and they hoped we could handle that as one of the themes in our sessions. The co-operation daycare centre did not want a guide-like output but rather structured activities for the children.</p> <p>The theoretical framework of thesis involves social pedagogy, emotional education and creative methods. The objective of thesis is to enrich and strengthen children's emotional skills and emotional development, taking into account their age level. The purpose of sessions was to support emotional education in early childhood education by using different creative methods. Emotional education should be integrated in different situations in everyday life in daycare centres, and not only separately in specific emotionalsessions. Emotional education is the responsibility of educators. The curriculum for early childhood education demands early childhood education to include and advance children's well-being and comprehensive health. The children should be offered possibilities to develop their own emotional skills. Naming emotions, perceiving and being aware of them play an important and significant role in children's emotional skills strengthening.</p> <p>Sessions and exercises were not allocated only to the co-operation group but they were easily accessible also to other educators. Part of the exercises were completely developed by us but some had been inspired by other sources.</p> <p>In the sessions, we gathered material by observing and watching children's behavior and action, also their reactions and inclusion. Children participated well in the sessions and most of them enjoyed and had fun with the exercises. By using creative methods, we succeeded in creating new exercises for the children, and their emotional education was approached extensively in various ways. The group's educators gave only positive feedback about the sessions and the exercises. The children developed emotional skills during the sessions. The theme of bullying was also dealt with, by extensively using various exercises in the sessions.</p>	
Keywords	emotional education, early childhood education, creative methods, emotions, functional methods

Sisällys

1	Johdanto	1
2	Varhaiskasvatus	2
2.1	Esiopetus	3
3	Yhteistyöpäiväkoti	3
3.1	Kiusaaminen	4
3.2	Yhteistyöryhmä	6
3.2.1	Suomi toisena kielenä	6
3.2.2	Kielenkehityksen haasteet	7
3.2.3	Neuropsykiatriset haasteet	7
4	Tunnekehitys	7
4.1	Lapsen tunnekehitys	8
4.2	Esiopetusikäisen lapsen tunnekehitys	10
4.3	Tunne-elämän kehittymisen häiriöt	10
4.4	Tunnetaidot	11
5	Tunnekasvatus	11
5.1	Tunnekasvatus varhaiskasvatuksessa	13
5.2	Tunneäly	15
6	Toiminnan tausta	16
6.1	Sosiaalipedagogiikka	16
6.2	Luovat menetelmät	17
6.2.1	Draama tunnekasvatuksessa	18
6.2.2	Liikunta tunnekasvatuksessa	19
6.2.3	Musiikki tunnekasvatuksessa	19
7	Opinnäytetyön toteutus	20
7.1	Ensimmäinen tuokio	21
7.2	Toinen tuokio	22
7.3	Kolmas tuokio	24
7.4	Neljäs tuokio	26
7.5	Viides tuokio	27
8	Arviointi	29

9	Pohdinta	32
	Lähteet	35
	Liitteet	
	Liite 1. Havainnointikysymykset	
	Liite 2. Ohjaus- ja sosiaalistaitojen arviointi	
	Liite 3. Diplomi	

1 Johdanto

Katajamäki & Nieppola (2020) määrittelevät tunnekasvatuksen sellaiseksi toiminnaksi, jolla pyritään kehittämään lapsen tunnetaitoja. Tunnekasvatuksen avulla pystytään edistämään yksilöiden erilaisia taitoja monella eri osa-alueella. Vuorovaikutus, luottamus ja yksilöiden huomiointi ovat merkittävässä asemassa tunnekasvatusta toteuttaessa. Tunnekasvatus on yleisesti ottaen hyvin sensitiivinen aihe ja tämä tuo myös omat haasteensa kasvatukseen.

Varhaiskasvatussuunnitelman perusteissa (2018) tuodaan esiin oppimisen olevan kokonaisvaltaista ja kaikkialla tapahtuvaa. Siinä yhdistyvät tiedot, taidot, toiminta, tunteet, aistihavainnot, keholliset kokemukset, kieli ja ajattelu. Oppimista tapahtuu muun muassa lasten havainnoissa ja tarkkaillessa ympäristöään sekä jäljitellessä muiden toimintaa. Lapset oppivat myös leikkien, liikkuen, tutkien, erilaisia työtehtäviä tehden, itseään ilmaisten sekä taiteisiin perustuvassa toiminnassa.

Opinnäytetyömme tavoitteena on painottaa tunnekasvatuksen tärkeyttä varhaiskasvatuksessa ja esiopetuksessa. Tunnekasvatuksen laiminlyömiselle lapsuudessa voi olla kauas kantoiset vaikutukset aikuisikään asti. Puutteelliset tunnetaidot voivat altistaa muun muassa rikollisuudelle, väkivaltaisuudella ja mielenterveysongelmille (Köngäs 2019: 110). Tämän vuoksi halusimme toteuttaa tunnekasvatusta esiopetusikäisille lapsille tunnekasvatustuokioina luovia menetelmiä käyttäen. Valitsimme luoviksi menetelmiksi draaman, liikunnan ja musiikin, joita käytimme ohjaustuokioilla tunnekasvatuksen tukena. Avaamme tässä opinnäytetyössä tunnekehitystä yleisesti ja syvennymme erityisesti lasten tunnekehitykseen, tunnetaitoihin ja tunneälyyn. Sosiaalipedagogiikka tukee opinnäytetyömme toiminnan teoriaa. Yhtenä käsiteltävänä teemana on kiusaaminen, joka nousi esiin yhteistyöpäiväkodin toiveista tuokioita suunniteltaessa. Lopuksi arvioimme ja refleктоimme toimintaamme opinnäytetyöprosessin aikana sekä refleктоimme tuokioiden toimivuutta ja jatkokäyttöä eri kasvattajien käytössä. Viimeinen kapale sisältää yleistä pohdintaa koko opinnäytetyöprosessista eri näkökulmista katsottuna. Pohdimme ammatillista kasvuamme ja oman toiminnan kehittymistä prosessin aikana.

2 Varhaiskasvatus

Varhaiskasvatus on muutakin kuin vain hoitopaikka, johon lapset jätetään huoltajien työpäivän ajaksi. Varhaiskasvatuslain (540/2018) pykälässä 2. varhaiskasvatus määritellään suunnitelmalliseksi ja tavoitteelliseksi kokonaisuudeksi, jossa kasvatus, opetus ja hoito painottuvat erityisesti pedagogiikkaan.

Varhaiskasvatuslaissa (540/2018) 3§ on määrätty varhaiskasvatuksen olevan tavoitteellista toimintaa, jonka tarkoituksena on iästä riippumatta tarjota kokonaisvaltaisesti kasvua, kehitystä, terveyttä ja hyvinvointia edistävää kasvatusa. Jokaista lasta tulee kohdella tasa-arvoisesti ja tukea lapsen oppimisen edellytyksiä ja edistää näin elinikäistä oppimista. Lapsille tulee tarjota monipuolista pedagogista toimintaa, joka pitää sisällään leikkiä, liikuntaa, taiteita ja kulttuuria. Lisäksi varhaiskasvatuslain (540/2018) 3. pykälässä tuodaan esiin, kuinka varhaiskasvatuksen tehtävänä on kehittää lasten vuorovaikutustaitoja ja muiden huomioon ottamista. Nämä taidot ohjaavat eettisesti vastuulliseen toimintaan, sekä muiden kunnioittamiseen. Lapsille on tarjottava yksilöllistä tukea tarvittaessa ja heillä tulee olla mahdollisuus osallistua ja vaikuttaa itseään koskeviin asioihin. Varhaiskasvatuksen tehtävänä on toimia yhteistyössä eri palvelujen tarjoajien kanssa sekä tehdä tiivistä yhteistyötä perheiden ja huoltajien kanssa. Myös Varhaiskasvatussuunnitelman perusteiden (2018) mukaan lähtökohtana tuen järjestämiselle ovat jokaisen lapsen yksilölliset vahvuudet ja tarpeet. Jokaisen lapsen on koettava olevansa tärkeä ja tulla hyväksytyksi sekä yksilönä, että ryhmän jäsenenä, näin kehittyä lapsen myönteinen minäkuva.

Helsingin Kaupungin varhaiskasvatussuunnitelma (2019) määrittää lapsella olevan oikeus yhteisöllisyyteen ja ryhmään kuulumiseen. Lapsen tulee saada käsitellä tietoa monipuolisesti, heillä tulee olla oikeus käsitellä tunteita ja ristiriitoja sekä kokeilla ja oppia uusia asioita. Lisäksi lapsia kannustetaan sinnikkyuteen, heitä rohkaistaan keksimään ratkaisuja eri tilanteissa. Näillä keinoilla lapset oppivat myös pettymyksen tunteiden käsittelyä.

Varhaiskasvatuksessa lapsia autetaan sekä tuetaan tunteiden ilmaisussa ja itsesäätelyssä. Lasten kanssa opetellaan havaitsemaan, tiedostamaan ja nimeämään tunteita, nämä auttavat tunnetaitoja kehittymään. Varhaiskasvatuksen tehtävänä on ohjata lapsia terveyttä ja hyvinvointia edistäviin elämäntapoihin sekä tarjota mahdollisuuksia kehittää tunnetaitoja ja esteettistä ajattelua. (Helsingin Kaupungin varhaiskasvatussuunnitelma 2019.)

2.1 Esiopetus

Esiopetuksesta säädetään perusopetuslaissa (628/1998), jonka mukaan lapsella on oltava mahdollisuus osallistua esiopetukseen. Esiopetus alkaa oppivelvollisuutta edeltävänä vuonna ja sen tulee kestää vähintään vuoden. Lapsen huoltajalla on vastuu huolehtia lapsen osallistumisesta esiopetukseen tai muuhun esiopetuksen tavoitteet saavuttavaan toimintaan.

Opetushallitus- Mitä on esiopetus? tuo esiin esiopetuksen olevan maksutonta opetusta, jota lapset saavat oppivelvollisuutta edeltävänä vuonna eli ennen siirtymistä peruskouluun. Lapsen elinikäinen oppiminen etenee johdonmukaisesti varhaiskasvatuksesta esiopetukseen ja siitä perusopetukseen. Opetushallitus korostaa esiopetuksen olevan tärkeä ajanjakso lapsen elämässä, jolloin lapset saavat mahdollisuuden kokeilla ja oppia uutta sekä harjoitella vuorovaikutusta ja sosiaalisia taitoja. Esiopetuksen tavoitteena on vahvistaa lasten minäkuvaa, sekä tehdä yhteistyötä huoltajien kanssa. Varhaiskasvatuksen pedagogiikka on käytössä myös esiopetuksessa ja sitä sovelletaan lasten mielenkiinnon kohteiden mukaan, näin ollen leikki on merkittävässä roolissa vielä esiopetuksessakin. Esiopetuksen tulee olla koko maassa yhtenäistä ja laadukasta, lisäksi sen tulee tarjota haasteita lapsille. (Opetushallitus- Mitä on esiopetus?.)

Opetushallitus- Mitä on esiopetus? nostaa esiin, kuinka esiopetus on jaoteltu viiteen asiakokonaisuuteen, joiden tarkoitus on tukea lasten laaja-alaista osaamista ja oppimista. Opettajat arvioivat ja antavat palautetta säännöllisesti niin lapsille kuin huoltajillekin. Arvioinnissa painotus keskittyy lapsen kasvu- ja oppimisprosessin edistymiseen.

3 Yhteistyöpäiväkoti

Olimme yhteydessä useisiin eri päiväkoteihin ja kartoitimme missä olisi tarvetta luovalle tunnekasvatukselle. Toiveenamme oli saada esiopetusryhmä. Yhteistyöpäiväkodiksi saimme Helsingin kaupungin päiväkoti Klaaran, josta yhteistyöhön valikoitui esiopetusryhmä Pörriäiset.

Päiväkoti Klaaran toimintasuunnitelma kaudelle 2020–2021 nostaa yhtenä tavoitteena esiin tunnetaitojen vahvistamisen yleisesti ja näitä taitoja harjoitellaan päivittäin erilaisissa tilanteissa ja materiaalien avulla sekä kasvattajien tuen avulla. Tätä tavoitetta on perusteltu siten, että empatiakyvyn harjoittaminen edesauttaa lapsia kaverisuhteiden luomisessa ja kiusaamistilanteissa.

3.1 Kiusaaminen

Varhaiskasvatuslaki (540/2018) määrittää luvussa kaksi, pykälässä 10., kuinka varhaiskasvatusympäristön tulee olla lapsen ikätaso huomioiden kehittävää, oppimista edistävää, terveellistä ja turvallista. Varhaiskasvatuksessa lapsia tulee suojella väkivallalta, kaikenlaiselta kiusamiselta sekä erilaiselta häirinnältä. Yleisesti myös tilat ja välineet on oltava turvallisia ja varhaiskasvatukseen sopivia.

Korhonen (2021) kirjoittaa artikkelissaan kiusaamisen tarkoittavan tahallista ja toistuvaa toista loukkaavaa psyykkistä tai fyysistä toimintaa. Kiusaaminen on jaettu usein suoraan ja epäsuoraan muotoon. Suora kiusaaminen nähdään yleensä fyysisenä kiusaamisena ja loukkaamisena, esimerkiksi hakkaaminen, lyöminen ja potkiminen. Suoraan kiusaamiseen lukeutuu myös nimittely ja toisen ilkkuminen. Epäsuora kiusaaminen puolestaan on enemmän henkistä, toisesta levitellään juoruja, puhutaan selän takana tai jätetään porukasta ulkopuoliseksi. Tämän tarkoituksena on horjuttaa kiusatun sosiaalista mainetta ja asemaa. Myös Laaksosen (2014) tutkimuksessa kiusaamisella tarkoitetaan haitallista vuorovaikutusprosessia, jossa lapsi on toistuvasti yhden tai useamman vertaisen loukkaamisen, satuttamisen tai torjumisen kohteena pystymättä puolustautumaan tai vaikuttamaan saamaansa kohteluun. Kiusaamisen muodot voidaan jakaa esimerkiksi suoraan (lyöminen, nimittely ja leikkien sotkeminen) ja epäsuoraan kiusaamiseen (eristäminen). Päiväkoti-ikäisten lasten epäsuoran kiusaamisen muodot ovat vielä suhteellisen suoria (esim. kaveruudella uhkaaminen tai leikkiin pääsyn estäminen).

Yhteistyöpäiväkotimme esiopetusryhmässä nousi esiin näitä edellä mainittuja kiusaamisen muotoja, joista meille näyttäytyi yleisimpinä leikin ulkopuolelle jättäminen, nimittely, painiminen, jota lapset kutsuivat leikkimieliseksi,

Kiusaamiselle on monia syitä, esimerkiksi lapsen aggressiivisuus, sosiaalisten taitojen puute, huono itsetunto tai persoonallisuuden epäsosiaalisuus. On todettu, että lapsilla on tarve kontrolloida ja dominoida ikätovereitaan. He haluavat tulla ihailtuksi, kuulluksi ja vaikutusvaltaiseksi. Lapsilla voi olla korkeat luulot itsestään ja vastuunotto omista teoistaan voi olla haastavaa. Kiusaamisen kohteeksi valikoituvat lapset ovat monesti ahdistuneita, epävarmoja tai sensitiivisiä lapsia, jotka eivät osaa tai kykene puolustamaan itseään. Lapset, joilla on tunteiden säätelyn ongelmia tai hyperaktiivisuutta, ovat monesti myös kiusaamisen kohteena. Myös ulkonäkö tai muuten erilaisuus voivat olla syynä kiusatuksi tulemiselle, esimerkiksi lihavuus, silmälasit tai erikoiset vaatteet. (Korhonen 2021.)

Laaksonen (2014) tuo esiin tutkimuksessaan tavoitteena olevan lasten vertaissuhdetaidot ja tarkoituksena on selvittää niiden rakennetta ja tasoa sekä tunnistaa ja kuvata lasten käyttäytymistä kiusaamisprosesseissa. Tavoitteena on myös tutkia lasten vertaissuhdetaitojen ja kiusaamiskäyttäytymisen yhteyksiä.

Lapsen päästessä mukaan vertaisryhmän toimintaan, hän saa myönteisiä kokemuksia ryhmätoiminnasta. Aktiivinen osallistuminen mahdollistaa vuorovaikutustaitojen harjoittelun. Vertaisryhmän torjuessa vuorovaikutustaitojen kehittyminen saa negatiiviseen käänteen. Jos lapsi vetäytyy tai joutuu vertaisryhmän ulkopuolelle esimerkiksi kiusaamisen tai aggressiivisen käyttäytymisen takia, vuorovaikutustaitojen harjoittelu vähenee entisestään. Kehittymättömät vuorovaikutustaidot voivat johtaa siihen, että lapsen on jatkossakin vaikeampaa päästä mukaan ryhmän toimintaan. (Laaksonen 2014.)

Laaksonen (2014) tuo esiin, kuinka kiusaamisprosessissa jokaisella lapsella on oma käyttäytymistyyli ja rooli, jotka riippuvat vertaissuhdetaidoista. Kyseisen tutkimuksen tuloksissa nousi esiin puutteelliset vertaissuhdetaidot niillä lapsilla, jotka ovat kiusaamisprosessissa osallisena. Lapsen jäädessä vertaistensa syrjimäksi, ei hän pääse harjoittamaan kyseisiä taitoja, joiden avulla kiusaamista voisi ehkäistä. Vertaissuhdetaidoilla voidaan ehkäistä kiusaamis- ja syrjäytymiskierrettä jo varhaisessa vaiheessa. Kiusaamistilanteiden selvittämiseen tulisi varata riittävästi aikaa, jotta lasten turhulta syyttelyltä vältyttäisiin.

Tutkimuksessa tutkittiin kiusaamista varhaiskasvatusympäristössä. Tutkimuksen tavoitteena oli tutkia kiusaamisen yleisyyttä 3-6 -vuotiaiden varhaiskasvatus arjessa. Tutkimuksessa kävi ilmi, että ryhmäkoon pienentyessä kiusaaminen lisääntyi ja kiusaamiseen puuttuminen oli tehokkaampaa niissä ryhmissä, joissa oli tehty pedagoginen toimintasuunnitelma. Erityisen tuen tarpeen omaavat lapset kokevat kiusaamista useammin kuin muut. Kiusaamista ehkäisevät toimenpiteet tulisi suunnitella yksilö- ja ryhmätasolle. (Repo 2015.)

Repo (2015) tuo esiin tutkimuksessaan, kuinka pienten lasten kiusaaminen heijastuu kyvyttömyydestä tehdä yhteistyötä lapsiryhmän sisällä. Ilman pätevää ja oikeanlaista kasvatusta tämä taidon puute voi johtaa lapsen käyttäytymisen muuttuvan kiusaamiseksi. Jokaisella lapsella on oikeus turvalliseen kasvuympäristöön joutumatta kiusaamisen uhriksi. Tämä on myös varhaiskasvatuslaissa määrätty. Varhaiskasvattajilla on tärkeä rooli luoda lapsille positiivinen ja turvallinen ilmapiiri, jossa jokainen lapsi saa tuntea kuuluvansa ryhmään.

Lapset, jotka kiusaavat muita ovat alttiimpia epäsosiaaliselle käytökselle myös aikuisiällä. Riski päihteidenkäytölle tai rikollisuudelle, voivat johtaa juurensa lapsuuden kiusaamiskokemuksista. (Repo 2015.)

3.2 Yhteistyöryhmä

Ryhmä on esiopetusryhmä, eli lapset ovat pääasiassa iältään 6-7 -vuotiaita. Ryhmässä on 18 lasta ja se on poikavoittoinen. Ryhmän opettajan mukaan lapset lähtevät innolla mukaan uusiin toimintoihin. Ryhmään tutustuessamme pyrimme kartoittamaan ryhmään kuuluvien lasten tuen tarpeita ja muita huomioon otettavia asioita, jotta osamme suunnitella ohjaustuokioita heille sopiviksi. Saimme tietää ryhmässä olevan useampia tuen tarpeen omaavia lapsia.

Laadukas varhaiskasvatus tunnistaa lapsen tuen tarpeita ja tarjoaa tarvittaessa tukea oppimiseen ja kehitykseen kaikille sitä tarvitseville lapsille. Ajoissa reagointi ja oikeanlaisen tuen järjestäminen riittävän ajoissa ennaltaehkäisee lapsen ongelmien kehittymistä. (Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet 2018.) Yhteistyön tarkoituksena on tukea lasten varhaiskasvatusta niin, että lapsen henkilökohtainen kasvu ja kehitys huomioidaan ja hänelle tarjotaan laadukasta opetusta sekä hoitoa. Vastuu yhteistyön toteutumisesta ja suunnitelmallisuudesta on varhaiskasvatuksen järjestäjillä, heidän vastuulleen on myös yhteistyön järjestäminen. (Varhaiskasvatussuunnitelmat perusteet 2018.)

3.2.1 Suomi toisena kielenä

Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteiden (2014) mukaan lapsi voi opiskella suomea toisena kielenään, mikäli hänen äidinkieltensä on muu kuin suomi. S2-oppimäärä käytetään silloin, kun lapsen suomen kielen perustaidot ovat jollain tasolla puutteellisia. Esiopetuksen opetussuunnitelmassa (2014) tuodaan esiin, kuinka lapsesta riippumatta jokaisen kohdalla noudatetaan samoja kasvatus- ja oppimistavoitteita. Esiopetuksessa huomioidaan lasten yksilölliset tarpeet, sekä kielelliset ja kulttuuriset taustat. Esiopetuksessa on tärkeää huolehtia monikielisten lasten kielellisistä taidoista ja tarjota vahvaa tukea opetuskielen kehittymiselle, tuoden samalla esiin, että kotona puhuttu kieli on yhtä arvokas. (Esiopetuksen opetussuunnitelma 2014.)

Varhaiskasvatus tukee lapsen kotiutumista suomalaiseen yhteiskuntaan ja tutustuttaa myös suomalaiseen kulttuuriin, mikä tukee lapsen arkielämän taitoja, kuten vuorovaikutusta sekä tunteiden ja mielipiteiden ilmaisua. (Opetushallitus.)

3.2.2 Kielenkehityksen haasteet

Puheen- ja kielenkehityksen poikkeavuudet ovat yleisiä lasten kehityshäiriöitä. Jo 2-2,5- vuoden iässä voidaan tunnistaa puheen oppimisen häiriöitä. Puheen- ja kielenkehityksen poikkeavuudelle tai häiriölle voi olla monia syitä, esimerkiksi kuulovamma, aivoperäinen sairaus, vaikea kehityshäiriö, tai se voi johtua lapsen yksilöllisestä kehitymisrytmistä. Puheenkehityksen häiriö voi johtua myös esimerkiksi muusta kehityshäiriöstä, kuten autismikirjon häiriöstä, älyllisestä kehitysvammasta tai psykiatrisesta häiriöstä. (Terveyskylä 2018.)

Monet eri tekijät vaikuttavat lasten kielenkehitykseen ja puheen tuottamisen haasteisiin, joiden taustalla voi olla biologisia tai neurologisia syitä (Korpilahti & Pihlaja 2019: 190-191). Lapsi tarvitsee kieltä ajatteluun, ilmaisuun sekä vuorovaikutukseen. Esiopetuksessa lapsia tuetaan kielen kehityksessä kokonaisvaltaisesti ja eri rakenteisiin sekä muotoihin syventyen. (Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet 2018.)

3.2.3 Neuropsykiatriset haasteet

HUS:n mukaan lasten neuropsykiatriset häiriöt ovat kehityksellisiä aivojen toimintaan liittyviä häiriöitä, jotka tulevat esiin kullekin häiriölle tyypillisenä toimintatapana ja käyttäytymisenä. Ne vaikuttavat esimerkiksi lapsen sosiaaliseen vuorovaikutukseen, sanalliseen ja sanattomaan viestintään, tunteiden sekä käyttäytymisen säätelyyn ja myös monesti lapsen oman toiminnan ohjaamiseen. Oireet tyypillisesti voivat vaihdella eri lapsilla ja samalla lapsella oireenkuva voi vaihtua myös kehityksen edetessä. HUS myös toteaa, että neuropsykiatrisiin häiriöihin liittyy usein erilaisia haasteita, kuten esimerkiksi unen, oppimisen, kielenkehityksen ja motoriikan haasteita. Lapsella voi myös esiintyä mielialavaihteluita, ahdistus- tai pakko-oireisuutta sekä aistiherkkyyttä. Esi-merkkejä neuropsykiatrisista häiriöistä ovat ADHD, autismikirjon häiriö ja nykimishäiriöt. Neuropsykiatrisista häiriöistä kärsivästä lapsesta käytetään usein lyhennettä Nepsy-Lapsi.

4 Tunnekehitys

Jokaisella ihmisellä, kulttuurista riippumatta, on syntyessään niin sanotut perusemootiot. Näihin lukeutuu pelko, viha, inho, ilo, suru ja hämmästyminen. Näihin perusemootioihin liittyy yleismaailmalliset kasvoniilmeet, esimerkiksi hymy. (Kiviluote 2019.) Ihminen tun-

tee koko ajan erilaisia tunteita. Tunteet vaikuttavat kaikkeen, mitä ihminen tekee. Kuukaan ei voi täysin tietää tunteista kaikkea. Toisen tunnekokemuksia ei voi tietää tai kokea, vaan ne ovat jokaisella yksilöllisiä. Ihminen havainnoi, tulkitsee ja opettelee lukemaan toisten tunteita. Tunteiden tulkitsemiseen liittyy myös non-verbaalinen viestintä eli ihmisten ilmeet ja eleet. Tunteiden tiedostaminen on ensi askel tunteiden säätelyyn. (Opetushallitus 2021.)

Sandberg (2021) kirjoittaa, kuinka tunteet ovat elimistön tavoitteellista psyykkis- fysiologista toimintaa. Erilaiset tilanteet vaativat erilaisia tunteita ja ne ohjaavat toimintaamme. Tunteet voivat olla kestoiltaan eripituisia ja joskus niihin saattaa jäädä kiinni pidemmäksikin aikaa. Emootiot eli tunnereaktiot näkyvät ihmisen ilmeissä sekä kehonliikkeissä ja ne ovat aistittavissa ihmisen puheessa, esimerkiksi äänenpainossa. Emootiot syntyvät ihmisen hyvinvoinnin kannalta tärkeissä tilanteissa.

Kiviluote (2019) mukaan tunnetaidot ovat yksi elämämme perustaitoja, joita jokaisen tulee hallita, jotta voi tulla toimeen muiden ihmisten kanssa. Kiviluote (2019) painottaa, että varhaiskasvatuksessa tarvitaan selkeitä, systemaattisia ja käytettäviä välineitä sekä menetelmiä, jotta tunnetaitoja voidaan opettaa lapsille. Lisäksi kasvattajilla tulee olla osaamista sosioemotionaalisten pulmien tunnistamiseen.

4.1 Lapsen tunnekehitys

Mäntymaa ym. (2016: 23-34) tuo esiin lapsen psyykkinen kehityksen alkavan jo äidin kohdussa. Äidin hyvinvointiin liittyvät monet eri tekijät vaikuttavat myös sikiön kasvuun ja kehitykseen. Perimä vaikuttaa lapsen luonteen ominaisuuksiin, kuten temperamenttiin. Mäntymaa ym. (2016: 23-34) toteavat, ettei negatiivisten tunteiden vähentämisellä ainoastaan tarkoiteta tunteiden säätelyä, vaan se tarkoittaa myös positiivisten tunteiden jakaantumista ja lisääntymistä. Itse henkilökohtaisesti käyttäisimme mieluummin termiä haastavat tunteet, sillä kaikki tunteet ovat yhtä tärkeitä. Koemme negatiivisen termin tässä yhteydessä huonoksi, ikään kuin haastavat tunteet eivät olisi sallittuja.

Lapsi mallintaa kehittyessään ympärillään olevilta aikuisilta oppittuja tunteiden säätelymalleja. Nämä mallit tukevat lasta oppimaan omien tunnetilojen säätelyä. Lapsen tunteiden ja käyttäytymisen säätelytaidot kehittyvät leikki- ja kouluiässä. (Mäntymaa ym. 2016: 24–28.) Myös Puura & Tamminen (2016: 951-954) mainitsevat lapsen tunnetaitojen kehittyvän ensimmäisistä vuosista aina varhaisaikuisuuteen saakka. Lisäksi Puura & Tamminen (2016: 951-954) mainitsevat lapsen tunteidensäätelyn kehityksen tapahtuvan vanhempien kautta, jonka avulla lapsi oppii omat tunteidensäätelytaidot.

Toistuvat vuorovaikutustilanteet ovat todella tärkeitä lapsen tunne-elämän kehittymisen kannalta. Myös opetushallitus (2021) painottaa lapsen tarvitsevan vuorovaikutusta toisten kanssa, jotta hänen tunteensa eli emootiot ja kyky empatiaan eli toisen ihmisen tunteiden huomioon ottamiseen rakentuvat. Tähän pohjaten valitsimme tuokioille sellaisia harjoitteita, joissa lapset tulevat olemaan vuorovaikutuksessa toistensa kanssa sekä pääsivät harjoittelemaan toisen asemaan asettumista. Lisäksi Luecken & Robinov & Tanaka (2013: 172) painottaa monien tekijöiden vaikuttavan lasten sosiaalisten kykyjen kehittymiseen, joista yhtenä tärkeimmistä nähdään lapsen ja vanhemman välinen suhde. Vanhemmat ohjaavat lasten leikkiin liittyvää sosiaalista kanssakäymistä ja auttavat haastavissa tilanteissa. Vanhempien omat suhteet ja käytösmallit toimivat esimerkkeinä lapsille.

Lasten emotionaalinen kehitys etenee yksilöllisesti. Jo pieni vauva tunnistaa kasvoilta toisen tunteita ja reagoi itkulla toisen vauvan itkuun. Kaksivuotias lapsi mm. lohduttaa ja kiusaa, näillä keinoilla hän pyrkii vaikuttamaan toisen tunteisiin. Kolmivuotiaalle kehittyy kyky kuvitella, miltä toisesta tuntuu, ja aktiivinen toisen lohduttaminen lisääntyy. Neljävuotiaana lapsi osaa olla näyttämättä tunteitaan. Viisivuotias osaa nimetä ja tunnistaa erilaisia tunteita. Kouluiässä tunteiden tunnistaminen tulee moniulotteisemmaksi ja lapsi kokee esimerkiksi mustasukkaisuutta. (Opetushallitus 2021.) Lapset ovat erityisen herkkiä ja tarkkaavaisia tunnepitoisten tilanteiden tarkkailussa. He ovat taitavia havainnoimaan tunteita itsessä ja muissa. (Köngäs 2019: 44.)

Lapsi tarvitsee läheisen suhteen vähintään yhteen luotettavaan ja turvalliseen aikuiseseen, jotta lapsen tunne-elämä voi kehittyä. Lapsella tulisi olla turvallinen paikka ja rakastavia ihmisiä ympärillä, joiden kanssa tunnetaitoja harjoitellaan. Aikuisen esimerkki ja tunteista puhuminen on merkittävässä roolissa lapsen tunnekehityksessä. (Opetushallitus 2021.)

Köngäs (2019: 93-96) tuo esiin, kuinka nelivuotiaalla aivot vielä ottavat vastaan uusia tunnemalleja. Lapsi pystyy jo keskustelemaan aikuisen kanssa ja muistaa oppimaansa, mutta edelleen nelivuotiaana lapsi oppii parhaiten mallintamisen ja kokemusten kautta. Tässä esimerkiksi tarinoiden käyttö voi olla loistava tapa opettaa lapselle tunteista. Aikuisen mallikäyttäytyminen on myös erittäin tärkeässä roolissa lapsen tunnekasvatuksessa. Neljävuotiaalle lapselle syntyneitä tunneaurioita voi vielä tässä iässä korjata. Positiivinen vahvistaminen saa lapsen oppimaan nopeasti ja näin ollen tunnekasvatuksesta tulee automaatio lapsen mieleen.

4.2 Esiopetusikäisen lapsen tunnekehitys

Köngäksen (2019: 93-96) mukaan kuusivuotiaalla lapsella on jo hyvin vakiintuneet toimintatavat. Tunnetaitoja ei tarvitse enää testailta huvikseen, vaan lapsella alkaa olla jo selkeä käsitys siitä mitä tunteet ovat. Tässä ikävaiheessa opittu taito jää lapselle jo pysyvästi elämään, sekä hänellä on jo selkeät mallit, joiden mukaan toimia. Kuitenkin suuret järkytykset tai traumat voivat horjuttaa lapsen taitoja, oikeastaan missä ikävaiheessa vain. Pohtiessamme lähteitä voimmekin päätellä, että viisivuotiaana tapahtuu vielä paljon muutoksia ja vakiintumista ennen siirtymistä kuudenteen ikävuoteen. Siksi koemmekin, että tunnekasvatus ei todellakaan ole turhaa vielä viisivuotiaalle lapselle, koska näemme missä kohtaa lapsen kehitys on vielä nelivuotiaana.

Kiviluote (2019) tuo esiin, kuinka esiopetusikäiset lapset kokevat ikätovereiden hyväksynnän merkitykselliseksi ja näin ollen kaverisuhteiden merkitys kasvaa. Kaverisuhteiden avulla lapset harjoittelevat myös sosiaalisia taitoja. Lapset tarkkailevat toistensa tekemistä ja toimintaa ja saattavat joutua keskinäisiin kahnauksiin pahoittaessaan miensä ystävän toiminnasta. Tämän vuoksi lapsille on tärkeää opettaa riitelyntaitoja, riidan sopimista ja yhteistyötaitoja. Tuokioilla havaitsimme lasten tarkkailevan toistensa toimintaa ja ajoittain matkivan kavereiden käytöstä.

5-7- vuoden iässä lasten kehityksessä voidaan nähdä tunteiden säätelyyn liittyviä taitoja. Esikouluikäisenä taidot tunteiden säätelyyn ja sietämiseen ovat vielä kehittymässä, joten lapsi kokee vielä voimakkaita tunnekuohuja. (Jääskinen & Pelliccioni 2017: 75.) Näitä edellä mainittuja voimakkaita tunnekuohuja syntyi ohjaamiemme tuokioiden aikana erilaisista syistä johtuen, esimerkiksi pettymyksen, ahdistuksen ja levottomuuden vuoksi. 6-7 -vuotiaalla lapsella omatunto alkaa vahvistua ja hän kokee syyllisyyden sekä häpeän tunteita. Lapsi alkaa pohtia, mikä on oikein ja mikä väärin, ja onko aina oltava rehellinen. Lapsi haluaa olla välillä yksin omien ajatusten ja pohdintojen kanssa. (Kiviluote 2019.)

4.3 Tunne-elämän kehittymisen häiriöt

Tunne-elämän kehittymisen häiriöt tai epäonnistuminen voi johtaa väkivaltaisuuteen. Kehityksessä voi ilmetä myös viiveitä, jos tunteita on joutunut tukahduttamaan tai kätkemään paljon elämänsä aikana. (Kiviluote 2019.)

Tunnekasvatuksen tapahtuessa oikein ehkäistään syrjäytymistä, väkivaltaisuutta ja yksinäisyyttä. (Köngäs 2019: 110) Lapsen jäädessä yksin pelko- ja traumakokemusten

kanssa voivat ne vaikuttaa myöhemmin hänen tapaansa kohdata ja reagoida ympäröivään maailmaan. Kaltoinkohtelu muuttaa erityisen voimakkaasti niitä aivojen rakenteita, jotka ovat keskeisiä tunnetilojen säätelyn, muistin ja stressivasteen toimivuuden kannalta. (Köngäs 2019: 104.)

4.4 Tunnetaidot

Tunnetaidot pitävät sisällään taitoa tiedostaa, tunnistaa ja elää tunteiden kanssa tasapainossa. Se on myös taitoa huomata, vaalia ja vahvistaa myönteisiä tunteita. Taitoa kohdata, hyväksyä, ymmärtää ja ratkaista vaikeita tunteita. Se pitää sisällään taitoa ymmärtää ja eläytyä toisten tunteisiin. Näitä kutsutaan empatiaksi ja myötätunnoksi. (Avola & Pentikäinen 2020: 148.)

Tunnetaidot ovat yhteydessä käyttäytymiseemme, yleiseen suhtautumiseen sekä henkiseen ja fyysiseen hyvinvointiin. Harjoittelemalla tunnetaitoja lapsesta asti kasvamme ihmisenä ja kehitymme ihmissuhteissa, esimerkiksi opimme huomioimaan muut ihmiset ja heidän tunteensa. Hyviä tunnetaitoja tarvitaan selvitäksemme elämän haasteista. (Jääskinen & Pelliccioni 2017: 35.)

Jääskinen & Pelliccioni (2017: 36) tuovat esiin lasten haasteet tunteiden tunnistamisessa, ilmaisussa ja säätelyssä. Kehittymättömät tunnetaidot näkyvät varsinkin erilaisissa vuorovaikutustilanteissa, esimerkiksi leikeissä, jossa lapsen on vaikea ilmaista itseään tai asettua toisen asemaan. Avola & Pentikäinen (2020: 150) mainitsevatkin toisen ihmisen asemaan asettumisen sekä empatiakyvyn olevan merkittävässä roolissa myötätuntoiseen ihmisyyteen kasvamisessa. Nämä taidot luovat turvallisuuden tunnetta sekä yhteenkuuluvuutta muiden ihmisten välillä. Myös vaikeiden tunteiden käsittely vahvistaa hyvinvointia ja siksi onkin tärkeää muistaa pysähtyä vaikeidenkin tunteiden äärelle, jotta lapset oppivat käsittelemään ja tunnistamaan niitä. Vaikeiden tunteiden tunnistaminen, kohtaaminen ja hyväksyminen ovat tärkeässä asemassa läpi elämän. (Avola & Pentikäinen 2020: 150.)

5 Tunnekasvatus

Avola & Pentikäinen (2020: 171) avaa teoksessaan tunnekasvatuksen alkavan siitä, että lapsille kerrotaan mitä tunteet ovat. Lapsille opetetaan tunteiden olevan osa meitä eikä niitä tule tukahduttaa. Tunteet kertovat tilanteiden olevan jollain tapaa merkityksel-

lisiä. Yhtenä tärkeimpänä huomiona on korostaa kaikkien tunteiden olevan yhtä tärkeitä, eikä ole olemassa oikeita tai vääriä tunteita. Näitä edellä mainittuja asioita painotimme lapsille jokaisella tuokiolla. Autoimme lapsia myös sanoittamaan tunteita.

Katajamäen & Nieppolan (2020) toteuttamassa kyselytutkimuksessa kävi ilmi empaattisuuden ja myönteisen otteen olevan ohjaavina tekijöinä asiantuntijoiden toteuttamassa tunnekasvatuksessa. Tunnekasvatuksen tärkeimmät tavoitteet liittyvät toisen kohtaamiseen ja hyvinvoivan yhteiskunnan rakentamiseen. Nämä ovat myös tärkeimmät hyödyt, joita tunnekasvatuksesta saadaan. Nyky-yhteiskunnassa tunteita saa näyttää vapaammin ja niiden olemassaoloa ei kielletä, kuten aiemmin on saatettu tehdä. Tästä syystä tunnekasvatus on noussut merkittävämpään rooliin, sillä ihmisyyden ja ihmisen kasvu vaativat tunnetaitoja ja niiden harjoittelua. Jotta tunnekasvatus voisi olla toimivaa, tulee kasvattajan omat tunnetaidot olla kunnossa. Haasteen tunnekasvatukseen tuo kotiloissa tapahtuvan tunnekasvatuksen toteuttamisen ja tukemisen vähäisyys. Tutkimuksessa todettiin erilaisten tuokioiden olevan hyvä tapa toteuttaa tunnekasvatusta, arkisten tilanteiden lisäksi. (Katajamäki & Nieppola 2020.)

McLaughlin ym. (2017) tutkimuksessa todettiin, että opettajien tulee turvata lasten oppimisympäristö ja tarjota keinoja, kuinka tunnistaa tunteita ja esimerkiksi suuttuessa opettaa rauhoittumisen keinoja. Lapset tarvitsevat tunnetaitoja solmiakseen kaverisuhteita ja toimiakseen vuorovaikutuksessa muiden kanssa. Lapsilla tunnereaktiot voivat olla ylivoimaisia, kun heillä ei ole vielä riittäviä taitoja käsitellä ja kohdata tunteita. Tämän vuoksi tunnekasvatuksella on suuri merkitys lapsen elämässä. McLaughlin ym. (2017) korostaa, kuinka lapset tarvitsevat tunnetaitoja selvitäkseen jokapäiväisessä elämässä.

Tunteet, niiden sanoittaminen ja ymmärtäminen edesauttavat haasteellisissa tilanteissa, jolloin ihminen reagoi esimerkiksi lyömisen sijaan puhumalla ja keskustelemalla. Haastavat tunteet ja käyttäytyminen kuuluvat elämään, joten niitä on tärkeä harjoitella varhaislapsuudesta lähtien, jotta niitä ei tyrehdytetä, vaan niiden ilmaisemista ja nimeämistä sekä tunnistamista opetellaan, jolloin näiden tunteiden tullessa vastaan osataan toimia "oikein". Tunnetaitoja harjoitellessa on helpointa aloittaa perustunteiden, joita on ilo, suru, pelko, viha, inho ja hämmästyminen, käsittelyllä. (Opetushallitus- opettajan aineisto.)

5.1 Tunnekasvatus varhaiskasvatuksessa

Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet (2018) toteaa varhaiskasvatuksen tehtäviin kuuluvan lasten hyvinvoinnin ja terveyden edistäminen kokonaisvaltaisesti. Lapselle tulee tarjota mahdollisuus kehittää omia tunnetaitojaan. Tunteiden nimeäminen, havaitseminen ja tiedostaminen ovat tärkeässä roolissa lasten tunnetaitojen vahvistumisen kannalta. Myös Kiviluote (2019) toteaa lasten tunnetaitojen kehittyvän, kun lasten kanssa keskustellaan erilaisista tunteista. Kun aikuinen tukee lasten emootioiden ymmärtämistä, se kehittää myös lapsen empatiakykyä.

Tuhkasaaren (2020) toteuttamassa tutkimuksessa tutkittiin muun muassa esiopetuksessa tapahtuvaa tunnekasvatusta, sen tärkeyttä opettajien näkökulmasta, sekä miten sitä toteutetaan opetuksessa ja yhteistyössä kotiväen kanssa. Kyseinen tutkimus osoitti opettajien pitävän tunnekasvatusta hyvin merkittävänä ja tärkeänä teemana. Tunnekasvatus oli sekä suunniteltua, että spontaania, riippuen päivästä ja tilanteista. Kyseisen tutkimuksen myötä opettajat ja kasvattajat voivat saada uusia kehitys- ja toteutusideoita tunnekasvatukseen liittyen. Tunneäly on vahvasti yhteydessä niin tunnekasvatukseen kuin sen toteuttamiseenkin, sekä yhteistyöhön eri osapuolten kanssa. Tietotaitojen lisäksi esiopetuksessa on tärkeää harjoitella myös näitä sosiaalisin tilanteisiin ja ihmisyyteen liittyvien asioiden taitoja. (Tuhkasaari 2020.)

Päiväkodeissa on erittäin hyvä tilaisuus opettaa lapsille tunnetaitoja erilaisissa ryhmätilanteissa. Harmillisesti tätä on toteutettu pääasiallisesti vain satunnaisten konfliktitilanteiden selvittelyssä tai esimerkiksi satuhetkillä kirjaa lukiessa. Tunnetaidot ovat merkittävässä roolissa ihmisten elämässä jo sosiaalisten kanssakäymisten tiimoilta, joten onneksi tunnetaitojen opettaminen on nostettu esiin opetussuunnitelmassa ja sitä tulisi toteuttaa suunnitelmallisesti. (Opetushallitus- opettajan aineisto.) Myös Ayşe Öztürk (2014) kertoo artikkelissaan siitä, kuinka varhaiskasvatuksessa tunnekasvatus on tärkeää aloittaa jo varhaisessa vaiheessa, sillä lapsen emotionaaliset taidot ja niiden kehittyminen vaikuttavat läpi koko elämän.

Sandberg (2021) toteaa, kuinka lähtökohtaisesti lapsen tunnetaitoja tukiessa, lapsella on vielä puutteelliset taidot tunteiden käsittelyyn ja niitä halutaan kehittää sekä vahvistaa jokapäiväisillä toimintatavoilla ja pedagogisella tuella. Lisäksi Sandberg (2021) nostaa esiin, kuinka tärkeää on, että jokaisen lapsen kanssa tekemisissä olevan aikuisen tulee kyetä säätelemään itseään tilanteessa kuin tilanteessa. Aikuinen on aina lapselle käyttäytymisen ja toimimisen esimerkki. Kiviluote (2019) toteaa aikuisen toimivan esi-

merkkinä lapsen tunteiden säätelyssä. Lapsi ottaa mallia aikuisen tavasta puhua ja ilmaista eri tunteita erilaisissa tilanteissa. Myös Avola & Pentikäinen (2020) toteaa, että tunteiden sanottamisen on oltava näkyvää, jotta lapset oppivat tunnistamaan, tiedostamaan ja nimeämään tunteita. Tämän avulla lapset oppivat tasapainoisen tunne-elämän. Tämän vuoksi kasvattajilla on tärkeä tehtävä tunnistaa ja näyttää tunteita. Myös tuokioilla me näytimme ja kerroimme avoimesti sen hetkiset tunteemme lapsille, emmekä peitelleet tai sulkeneet tunteitamme lapsilta pois.

Köngäksen tekemä tutkimus "Eihän lapsil ees oo hermoja" (2018) tarkastelee lasten vertaiskulttuurin erityispiirteitä ja päiväkotiarkeen sisältyvää tunneälyä. Kyseisessä Köngäksen (2018) tutkimuksessa keskitytään lasten tunneälyyn kohdistuvaan RULER -malliin, joka koostuu käsitteistä Recognizing, Understanding, Labeling, Expressing ja Regulating (tunnistaa, ymmärtää, esittää, sanoittaa ja säädellä). Lasten tunnistessa tunteita ja emotionaalista viestintää itsessään ja muissa he ohjautuvat tiettyihin käytös-malleihin ja tunteiden ilmaisuun. Lasten ymmärrys sosiaaliseen kanssakäymiseen kehittyy toisten tunteiden ymmärtämisen kautta. Saadakseen hyväksyntää itselleen sekä muille tunteiden sanoittaminen ja säätely ovat avain asemassa. Aiemmin tehtyjen tutkimusten mukaan kyseinen RULER -malli on saanut lasten keskittymis- ja käytöshäiriöt vähenemään sekä edistänyt koko päiväkotiyhteisön taitoja tukea lasten kehitystä. (Köngäs 2018.)

Köngäksen (2018) tutkimuksessa nousi esiin se, miten kaikki lasten toiminta on jonkun asian summa ja jokaisella on oma hyvä syynsä toimia niin kuin toimii. Tämä olisikin tärkeää päiväkodissa työskentelevien, hieman tunnetaidoissa epävarmaksi kokevien aikuisten ymmärtää.

Tunneaistien ollessa avoinna ja vastaanottavaisina tilanteessa, joka on meneillään, voi jopa jo 3-6 -vuotiaat lapset kyetä ottamaan vastaan tunnepohjaista opetusta. Mikäli tuohon hetkeen ja tilanteeseen palataan myöhemmin, ei lapsen ole enää niin helppo samaistua siihen hetkeen ja oppia siihen hetkeen kuuluvista tunteista ja niiden käsitte-lystä. Valitettavasti kuitenkin usein päiväkodeissa olevat resurssipulat ja ihmisten väli-set eroavaisuudet johtavat siihen, ettei muutoksia välttämättä saada aikaan niin hel-posti yhteiskunnallisella tasolla. (Köngäs 2018.)

Myös Avola & Pentikäinen (2020) painottavat kaikkien tunteiden olevan tärkeitä ja niillä olevan eritarkoituksia. Meidän tulisi harjoitella myönteisten tunteiden vaalimista enemmän kielteisten tunteiden huomioimisen sijaan. Aikuisen tehtävä on auttaa myönteisten

tunteiden vahvistamisessa lapsia, esimerkiksi päiväkodissa tulisi pysähtyä rauhassa ilon tai naurun äärelle ilman kiirettä.

5.2 Tunneäly

Tunneäly on neurologista valmiutta eli aivojen mahdollisuutta vastaanottaa, ymmärtää ja käsitellä tunteita. Tunneäly on kykyä kehittää näitä valmiuksia taidoiksi sekä se edistää omaa ja toisten hyvinvointia säätelemällä ihmisen tunneprosesseja ja tunnereaktioita. Tunneäly ohjaa käyttäytymään tietyllä tavalla sosiaalisissa ja tunteita herättävissä tilanteissa. (Köngäs 2019: 36.)

Tunneäly oli merkittävä tekijä lasten vertaiskulttuurissa ja tulokset olivatkin hyvin yhte-näiset tutkimuspäiväkodeissa (Köngäs 2018).

Vertaisen tunteiden ymmärtämisen kautta lapset tukivat toistensa omanarvontunnon kehittymistä ja tunteiden esittämisen avulla muodostivat ymmärrystä sosiaalisista käytösnormeista. Tunteiden sanoittamisen ja tunteiden säätelyn avulla lapset saivat aikaan hyväksyntää sekä itselleen että vertaisilleen. Lasten vertaiskulttuurin sisällä tunneäly mahdollisti yhteyden kokemukset vuorovaikutuksessa. (Köngäs 2018.)

Lisäksi Köngäksen (2018) tutkimustuloksissa selvisi, että tunneällyn käyttöön liittyvät suurimmat haasteet olivat ne tilanteet, joissa lapsella oli haasteita ymmärtää nonverbaalisen viestinnän eli sanattoman viestinnän taustalla olevaa tunnetta.

Aikuisilla saattaa olla haasteita ymmärtää joitakin lapsia ja yleensä näiden lasten toiminnan taustalta löytyy esimerkiksi valtava leikin riemu, epävarmuus omasta roolista tai vaikkapa pelko hylätyksi tulemisesta (Köngäs 2018). Tähän liittyen ajattelemme itse, että jokin leikki saattaa näyttää aikuisten silmään vaaralliselta tai riehumiselta, mutta todellisuudessa lapset muun muassa kehittävät omia taitojaan, kehittävät motoriikkaa purkavat energiaansa. Lasten vapaata leikkiä ei tulisi siis liikaa rajoittaa tai hallinnoida vain sen vuoksi, että aikuinen itse kokee sen olevan vääränlaista. Näissä tilanteissa aikuisen tulisikin itse pohtia mielessään omia tunteitaan, että onko leikki oikeasti vaarallinen ja aiheuttaa mahdollisesti vaaratilanteita vai onko kyseessä esimerkiksi periaateky-symys.

6 Toiminnan tausta

6.1 Sosiaalipedagogiikka

Sosiaalipedagoginen periaate ajattelussa ja toiminnassa on jokaisen ihmisen näkeminen ja kohtaaminen toimijana tai vähintään toimijuuteen kykenevänä. Toimijuudella tarkoitetaan ihmisen tahtoa, kykyä ja mahdollisuuksia tehdä valintoja osana omaa elämänkulkua. Sosiaalipedagogiikassa toimijuus ymmärretään erityisesti toiminnan yhteisöllisen ja yksilöiden välisenä. (Nivala & Ryyänen 2019: 95.)

Sosiaalipedagogiikka hyödyntää erilaisia elämyksellisiä ja luovia elementtejä, jotka tukevat tiettyjä persoonallisen ja sosiaalisen kasvun ja oppimisen ulottuvuuksia. Luovuus on paljon muutakin kuin pelkkiä luovia menetelmiä. Kasvatuksella vahvistetaan yksilön omaa luovuutta. Sosiaalipedagogisessa työssä toiminnan periaatteena on mahdollistaa ja helpottaa ihmisten yhteistä toimintaa. Yhteistoiminta on aktiivista yhdessä tekemistä, jossa osallistujat pyritään saamaan yksilöllisen tekemisen ja toiminnan seuraamisen sijaan mukaan vuorovaikutukseen. Tarkoituksena on toteuttaa toimintaa yhdessä kasvatustympäristössä. (Nivala & Ryyänen 2019: 209.) Tällä tavoin esiopetusryhmä Pörräisissäkin toimittiin meidän ohjaamilla tuokioilla sekä muussa toiminnassa.

Varhaiskasvatusiässä olevat lapset kasvavat ja kehittyvät niin fyysisesti, motorisesti, kognitiivisesti, kielellisesti, emotionaalisesti, sosiaalisesti kuin ilmaisullisestikin. Tunteet ovat läsnä varhaiskasvatuksessa päivittäin erilaisissa tilanteissa esimerkiksi huoltajien jättäessä lapsen hoitoon tai lapsen satuttaessa itseään. Näissä tilanteissa lapset kaipaavat aikuisilta lohdutusta ja myötätuntoa. Lapset opettelevat tunteiden hallintaa arjen vuorovaikutuksessa sekä aikuisten kanssa että keskenään. (Nivala & Ryyänen 2019: 237.)

Sosiaalipedagogiikan tärkein tehtävä on nähdä kasvun ja kasvatuksen näkökulmasta yksilö, yhteisö ja yhteiskunta omina osa-alueinaan, mutta myös se, miten nämä kolme teemaa kytkeytyvät toisiinsa. (Nivala & Ryyänen 2019: 337.) Toteutimme tunnekasvatusta yksilö- ja yhteisötasolla, mutta oikeanlaisella tunnekasvatuksella hyödyt kantavat myös yhteiskuntatasolle lasten saadessa laadukasta ja pitkäkestoista kasvatusta.

6.2 Luovat menetelmät

Sosiaalipedagogissa työotteessa yhtenä ominaispiirteenä on toiminallisuus ja luovuus, joiden avulla asioita käsitellään monimuotoisen toiminnan avulla eikä pelkästään keskustelemalla (Nivala & Ryyänen 2019). Halusimme myös nostaa esiin, miten varhaiskasvatuksen tehtävänä on tukea lasten musiikillista, kuvallista sekä sanallista ja kehollisen ilmaisun kehittymistä. Lasten ilmaisulle on luontevaa kokonaisvaltaisuus sekä ilmaisun eri muotojen luova yhdisteleminen. Luova kokeminen ja ilmaiseminen edistävät lasten oppimisedellytyksiä, sosiaalisia taitoja ja myönteistä minäkuvaa sekä tukevat lapsen valmiuksia ymmärtää ja jäsentää ympäröivää maailmaa. (Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet 2018.)

Huhtinen-Hildén & Karjalainen (2019: 13-14) tuovat esiin luovan toiminnan voivan nostaa esiin tunteen siitä, että kokee olevansa merkityksellinen ja lapsen oma kokemus tai tuotos on tärkeässä osassa yhteisessä kokonaisuudessa. Yhdessä koettu luova toiminta lisää osallisuuden tunnetta. Luova toiminta vastaa erilaisiin tarpeisiimme vapauttamalla, virkistämällä ja saa aikaan hyvältä tuntuvia tunnekokemuksia. Näitä kaikkia tarvitsemme elämäämme. Tämän perusteella valitsimme yhdeksi harjoitteeksi leikki-mielisen kilpailuviestin, jotta lapset kokisivat yhteisöllisyyttä ja oman osallistumisen olevan merkittävässä roolissa.

Lasten osallisuus on tärkeässä roolissa laadukkaassa varhaiskasvatuksessa. Osallisuuden pedagogiikan tehtävänä on antaa lapsille aito mahdollisuus ilmaista omia mieltäpitämiään ja ajatuksiaan sekä vaikuttaa aktiivisesti omaan elämäänsä ja oppimiseensa. Osallisuuden pedagogiikkaa käytetään luomaan esimerkiksi ohjatuista tuokioista lapsille mielekkäitä ja tarkoituksenmukaisia. (Ahonen 2017.)

Pedagogista toimintaa suunnitellessa voidaan hyödyntää leikkejä ja erilaisia luovia tapoja toimia. Kasvattajien tulee heittäytyä avoimesti leikkisälle luovalle toiminnalle, jolla on suuri merkitys lasten hyvinvoinnille ja oppimiselle. Erilaisten luovien toimintojen avulla myönteinen ilmapiiri vahvistuu ja tukee lasten oppimista. (Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet 2018.)

Ruokonen & Rusanen & Välimäki (2009) painottaa sitä, miten lapselle kehollisen ja liikkeellisen ilmaisun merkitys on tärkeää. Aikuiset voivat ilmaista itseään mieluummin sanojen välityksellä, mutta lapselle kehonkieli on luonteva tapa ilmaista tunnetiloja ja kokemuksia. Lapsen ja aikuisen välisessä vuorovaikutuksessa kehonkielellä on myös hy-

vin tärkeä rooli. Kehollisen ilmaisun ymmärtäminen on keskeinen taito varhaiskasvatuksen ammattilaisille. Luovan prosessin vaiheeseen kuuluvat elämykset, jotka synnyttävät moniaistisia mielikuvia ja koskettavat lapsen tunnemaailmaa.

Ruokonen & Rusanen & Välimäki (2009) korostavat, että vanhempien kanssa on myös keskusteltava varhaiskasvatuksen taidekasvatuksen monipuolisista tavoitteista, esimerkiksi siitä, miten taidekasvatuksella voidaan edistää lapsen kielellistä kehitystä, kehontuntemusta, yhteisöllisyyttä ja tunne-elämään liittyviä kasvatustavoitteita. Tunteiden kokonaisvaltainen kokeminen ja erilaisten tunteiden ilmaiseminen taiteiden kautta avaavat lapselle monipuolisia mahdollisuuksia leikkiin, itseilmaisuun ja yhteisöllisyyteen (Ruokonen 2020: 15). Siksi halusimme ottaa osaksi opinnäytetyötämme erilaisia luovia menetelmiä, jolla lasten ilmaisua voidaan harjoittaa. Näin ollen myös tunteiden ilmaisun opettelua on helppo toteuttaa luovia menetelmiä käyttäen, koska lapselle on ominaista ilmaista itseään luovuuden kautta.

6.2.1 Draama tunnekasvatuksessa

Ruokonen & Rusanen & Välimäki (2009) tuovat esiin, miten sosiaalisuutta sekä tunnetaitoja pystyy monin keinoin harjoittelemaan draamakasvatuksen tarjoamien välineiden avulla. Esimerkiksi yksi draamakasvatuksen keino on nukketeatteri, jota katsoessa lapselle tarjoutuu elämyksiä, tietoa ja erilaisia tunnelmia näkö- ja kuuloaistin avulla. Nukketeatteria esittäessä näyttelijän ollessa olemukseltaan tunteisiin ja mielikuvitukseen vetoava ja luotettavan oloinen hahmo, lapset pystyvät helpommin samaistumaan hahmoon ja kokemaan teatterin kautta erilaisia tunteita sekä tunnetiloja elämän eri osa-alueilla. (Ruokonen & Rusanen & Välimäki 2009.)

Tähän hetkeen keskittymistä ja yhteyden luomista itseensä sekä muihin osallistujiin kutsutaan läsnäoloksi. Läsnäolo, leikkimielinen asenne sekä hyvä kontakti muihin on tärkeimpiä taitoja draaman avulla toimiessa. (Martinez-Abarca & Nurmi 2015: 26.)

Draaman avulla työskentely auttaa löytämään kokemuksia ja merkityksellisiä asioita, joita ei välttämättä ole aiemmin pystynyt tiedostamaan tai tavoittamaan. Ihmisten on joissakin tilanteissa vaikea sanoittaa tunteitaan tai ilmaista vaikkapa vaikeita kokemuksiaan, mutta draaman avulla näitä on mahdollista pystyä helpommin jäsentelemään. Draamatyöskentelyssä käytettävä kehollinen toiminta auttaa ymmärtämään tapahtuneita asioita tai muistoja. Draaman avulla voidaan esittää sekä toimia osallistavan dialogin keinoin. (Öystilä 2019: 142.)

Draaman käyttö opetustilanteissa on todettu hyödylliseksi keinoksi esiopetusikäisten lasten kohdalla. Draamatyöskentely vaatii yhteistyötaitoja ja kommunikointia, jolloin osallistujien on toimittava sosiaalisesti. Draama kehittää lasten itsetuntemusta, kontrolli- ja sietokykyä, kuuntelemisen taitoa, empatiaa, muiden kunnioittamista ja yhteistyötaitoja. (Helenius & Lummelahti 2013: 128.)

6.2.2 Liikunta tunnekasvatuksessa

Pönkkö & Sääkslahti (2017) tuovat esiin, että lapsen fyysisen kasvun ja kehityksen kannalta liikunta on todella tärkeää ja sitä tulee opettaa lapsille jo pienestä alkaen. Aktiivinen ja vastavuoroinen toiminta muokkaa lapsen kognitiivisia taitoja. Puutteellisilla liikuntataidoilla onkin nähty olevan vaikutusta lapsen oppimisvaikeuksiin. Monipuolinen liikunta parantaa lapsen aistitoimintojen yhteistyötä sekä oppimista. Terveen itsetunnon rakentumisessa kehonilmaisulla on tärkeä rooli. Lapsi ilmaisee tunteitaan ja ajatuksiinsa liikkuen, leikkien, näytellen ja tanssien. Pelit ja leikit haastavat myös lapsen eettis-moraalisen kehityksen, sillä yhteisten pelien ja leikkien edellytys on sääntöjen noudattaminen. Tuokioilla haastoimme lapsia noudattamaan erilaisia sääntöjä ja ohjeita leikkien ja pelien muodossa.

Varhaiskasvatuksen perusteissa (2018) on tuotu esiin, kuinka varhaiskasvatuksen tehtävänä on kehittää lasten kehontuntemusta ja -hallintaa sekä motorisia perustaitoja. Yleisestikin liikkumisessa käytetään hyödyksi ihmisen eri aisteja sekä välineitä, jotka innostavat liikunnan pariin. Liikkumisen tulee olla vaihtelevaa ja erilaista, jotta lapset saavat kokemuksia liikunnan eri muodoista, yksin tai yhdessä muiden kanssa. Perinteiset leikit pihalla ja sisällä sekä satu- ja musiikkiliikunta ovat osa varhaiskasvatusta, joista lapset saavat kokemuksia. (Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet 2018.)

6.2.3 Musiikki tunnekasvatuksessa

Ruokonen & Rusanen & Välimäki (2009) tuovat Taidekasvatus varhaiskasvatuksessa – oppaassaan esiin, kuinka varhaiskasvatuksessa toteutettavalla musiikkikasvatuksella tuetaan lapsen kokonaiskehitystä sekä edistetään lapsen oppimisedellytyksiä. Musiikki on lapsille tila, jossa erilaiset tunnekokemukset ja ajatteluprosessit saavat tilaa elää ja rikastua leikin ja fantasian avulla. Oppimisympäristön ollessa musiikillinen, lapsi oppii kuuntelemaan ja rohkaistuu sekä kehittyy musiikillisessa itseilmaisussa eri keinoin, esimerkiksi laulaminen, soittaminen, liikkuminen ja dramatisointi kehittyä. (Ruokonen & Rusanen & Välimäki 2009.)

Musiikilliseen toimintaan osallistuminen, esimerkiksi laulamalla, soittamalla tai kuuntelemalla, stimuloi laajasti aivoyhteyksiä. Musiikilla onkin monipuolisia hyötyjä aivojen toiminnalle. Musiikki kehittää kielellisiä taitoja, kasvattaa emotionaalista joustavuutta ja empatiakykyä. Lisäksi musiikki kehittää keskittymiskykyä ja itseluottamusta. (The Royal Conservatory 2014: 2.)

Oman kehon kuuntelemisen ja tulkitsemisen sekä viestien ymmärtämisen taidot ovat merkittävässä roolissa ihmisen hyvinvointiin liittyen. Oman kehon kuuntelemisen taidon lisäksi sosiaalisen ympäristön ja muiden ihmisten kuuntelemisen taito on tärkeää. Jotta ympärillä kuuluvia ääniä, esimerkiksi luontoa ja musiikkia, pystyy kuuntelemaan, edellyttää kykyä hiljentyä, tarkkailla ja keskittyä sekä auttaa siinä. (Lindeberg-Piironen & Ruokonen (toim.) 2017: 180.)

7 Opinnäytetyön toteutus

Toiminnallinen opinnäytetyö toteutettiin järjestämällä tunnekasvatustuokioita esiopetusryhmä Pörräisissä. Ohjattu tuokio on aikuisen organisoimaa ja vetämää ohjattua toimintaa, jolla on selkeät pedagogiset tavoitteet (Ahonen 2017). Toiminta suunniteltiin lapsiryhmälle, jossa on muutamia erityisen tuentarpeen omaavia lapsia. Jokaisella lapsella oli riittävät valmiudet osallistua tuokioiden harjoitteisiin eikä erityisiä tukitoimia tarvittu. Tuokioiden tarkoituksena on tukea varhaiskasvatuksessa tapahtuvaa tunnekasvatusta erilaisten luovien menetelmien avulla.

Päiväkoti Klaara toi esiin, että ryhmässä on jonkin verran esiintynyt kiusaamista ja he toivoivat, että voisimme ottaa tämän yhdeksi teemaksi ohjauksissamme. Muuten päiväkotitoiminta antoi meille vapaat kädet toteuttaa luovia tuokioita. Päiväkoti toivoi nimenomaan ohjattuja tuokioita eikä esimerkiksi opasta. Tuokiot oli tarkoitus toteuttaa siten, että ryhmä jaetaan puoliksi ja ohjaisimme yhtä puoliskoa kerrallaan. Ensimmäisellä ja viimeisellä ohjaukserillä pidettiin koko ryhmälle yhteinen ohjaukseri.

Tavoitteenamme on rikastuttaa lasten tietoa erilaisista tunteista, miten ne tulevat yksilöissä esille, miten ne näkyvät ja miten käsitellä niitä. Lisäksi haluamme antaa lapsille ymmärrystä kohdata toisia ihmisiä ja heidän tunteitaan. Tavoitteena on myös rikastuttaa lasten luovuutta ja omien tunteiden ilmaisua luovien menetelmien avulla. Toivomme tuokiosta olevan apua lapsille esimerkiksi vaikeiden tunteiden käsittelyssä.

7.1 Ensimmäinen tuokio

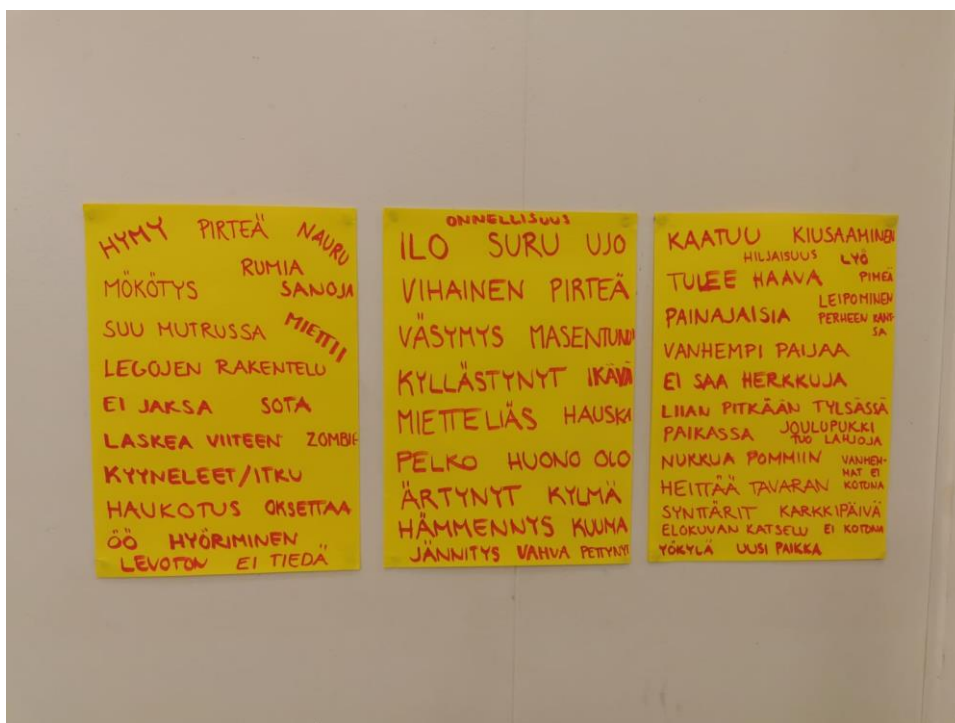
Ensimmäisellä ohjaukerralla tammikuussa 2022 olimme Pörriäisten kanssa päiväkodin salissa. Paikalla oli yhteensä 16 lasta. Tuokion kesto oli noin yksi tunti. Aloitimme tuokion esittelemällä itsemme ja kertomalla lapsille, että tulemme vetämään heille erilaisia tunnekasvatus tuokioita alkuvuoden aikana. Avasimme lapsille mitä tarkoittaa tunnekasvatus ja millaisia tuokioita olemme suunnitelleet. Halusimme osallistaa lapsia heti alusta alkaen, joten lapset saivat myös esitellä itsensä meille. Meillä oli mukana puheenvuorokapula, jota kädessä pitävällä oli puheenvuoro. Käytimme lasten kanssa puheenvuorokapulaa koko ohjauksen ajan, jotta lapset odottaisivat omaa vuoroa ja antaisivat rauhan puheenvuorossa olevalle. Tämän käyttö sujui pääasiassa hyvin ja lapset maltoivat noudattaa ohjeita. Tuokion lähentyessä loppua lasten keskittyminen alkoi herpaantua ja puhekapulan käyttö meinasi unohtua. Muistuttelimme kapulan käytöstä ja pysyimme itse rauhallisina, joten tilanne pysyi hallinnassa.

Kuva 1. Ensimmäisen tuokion penkkimuodostelma (Rantala, Pauliina 2022).

Aloitimme keskustelun kyselemällä lapsilta tunteista. Lapset saivat kertoa, mitä tunteita he tietävät olevan olemassa, ja me kirjasimme niitä ylös paperille lasten näkyville. Kun olimme listanneet tunteita, seuraavaksi keskustelimme siitä, miltä tunteet näyttävät ja

miltä ne tuntuvat. Näiden keskustelujen tarkoituksena oli kartoittaa lasten tämänhetkistä tietämystä tunteista, jotta myöhempiä ohjauksia ajatellen, tiedämme lasten tämänhetkisen osaamisen.

Kuva 2. Ensimmäisen tuokion harjoite (Rantala, Pauliina 2022).

Ensimmäisen tuokion tavoitteena oli tutustua lapsiin, sekä tehdä meidät tutuiksi lapsille. Kartoitimme lasten tämänhetkistä osaamista tunteista, jotta voimme huomioida taidot myöhemmissä harjoitteissa. Havainnoimme myös erityisentuen omaavien lasten tuen tarpeita, jotta tiedämme jatkossa tarvitsevatko nämä lapset erityistä tukea tuokioiden aikana.

7.2 Toinen tuokio

Toisen kerran aiheena oli tunnekasvatusta draamaa apuna käyttäen. Muuttuneen Covid19- pandemiatilanteen vuoksi jouduimme järjestämään tuokion ulkona koko ryhmälle, vaikka alun perin tarkoituksena oli vetää ohjaus sisällä puoli ryhmää kerrallaan. Tämän tiedon saimme vasta paikalle saavuttuamme. Myös tilan muuttuessa jouduimme soveltamaan ja suunnittelemaan ohjaustamme uusiksi ja monia hyviä suunniteltuja harjoituksia jouduttiin jättämään pois. Tuokion kesto oli noin 45 minuuttia.

Kokosimme lapset ulos piiriin ja aloitimme tuokion kertomalla omista tämänhetkisistä tunteista sekä kyselimme lapsilta muistavatko he meitä viime viikolta, kun olimme vetämässä ensimmäistä ohjausta. Kerroimme lapsille, mitä on draama työskentelyvälineenä. Sen jälkeen jatkoimme keskustelua kyselemällä lapsilta kiusaamisen erimuotoja ja lapset osasivat nimetä niitä laajasti. Tämän jälkeen aloitimme draamaharjoitukset. Jokaisen harjoitteen kohdalla ohjeistimme lapsia esimerkkiä näyttäen, jotta jokainen näkee mistä harjoitteesta on kyse. Halusimme myös omalla esimerkillä kannustaa lapsia rohkeasti osallistumaan ja kokeilemaan harjoituksia.

Keksimme harjoitteen, jossa me kerroimme tunteen tai tilanteen, esimerkiksi ilo tai "kaadut portaissa", tämän jälkeen lapset saivat näyttellä miltä tunne tai tilanne näyttää ja miltä se heistä tuntuu. Tämä harjoitus sujui hyvin ja lapset osallistuivat aktiivisesti. Seuraava harjoitus oli pariharjoitus, jossa lapset pääsivät näyttelemään ja harjoittelemaan vuorovaikutusta, kuuntelua sekä toisen tunteisiin reagoimista. Näytimme esimerkkinä tilanteen, jossa toinen oli kadottanut lapasen ja oli siitä surullinen. Toinen reagoi tähän kertomalla olevansa harmissaan ja haluavansa auttaa etsimään lapasta. Muutama lapsipari onnistui tehtävässä hyvin ja osa jaksoi keskittyä seuraamaan muiden esittämistä. Osa lapsista juoksi ympäri pihaa eivätkä kutsumisesta huolimatta tulleet mukaan toimintaan. Tämä harjoitus ei toiminut näin isolla kokoonpanolla eikä tässä tilassa.

Lasten käytös kävi todella levottomaksi ja monesta kehotuksesta huolimatta he eivät rauhoittuneet kuuntelemaan, joten improvisoimme leikin, jossa he pääsivät purkamaan vähän ylimääräistä energiaa pois. Huusimme lapsille esimerkiksi "Juoskaa seinän luokse, jos olet ollut tänään iloinen". Tämä leikki tuli oikeaan kohtaan ja se auttoi lapsia hieman rauhoittumaan. Tämän jälkeen olimme suunnitelleet "nenäliinaleikin", jossa tarkoituksena oli tiputtaa nenäliina leijumaan ilmaan ja leijumisen aikana lapsien tuli toimia ohjeistetulla tavalla esimerkiksi nauraa, kunnes nenäliina osuu lattiaan. Tuulisen sään vuoksi emme voineet käyttää nenäliinaa, vaan keksimme tilalle käyttää "hep, nauru alkaa, hep nauru loppuu". Tämä harjoitus onnistui myös hyvin. Lopuksi kokoonnuimme piiriin ja keskustelimme lasten kanssa tehdyistä harjoituksista sekä kysyimme yksitellen jokaiselta tämänhetkistä tunnetilaa. Kerroimme myös lapsille omista tunteistamme avoimesti ja rehellisesti, kuinka meitä hieman harmitti lasten levoton käytös ja keskittymisenpuute. Loppupiiri sujui hyvin ja jokainen kertoi oman tunnetilansa. Kiitimme lapsia ja annoimme aplodit toisillemme.

Valittujen harjoitteiden tavoitteena oli rikastuttaa lasten luovaa ilmaisua, vuorovaikutustaitoja ja mielikuvitusta. Pysähtyminen, toisten kuuntelu, läsnäolo ja heittäytyminen olivat tärkeässä roolissa. Kiusaamisen ehkäisyksi keskityimme lasten yhteistyötaitojen tukemiseen, esimerkiksi paritehtävässä pareja muodostettiin muidenkin kuin oman parhaan kaverin kanssa. Toimme tunnekasvatusta esiin harjoitteissa, joissa lapset pääsivät näyttelemään erilaisia tunnetiloja ja kuinka toisten tunteisiin voidaan reagoida. Lisäksi harjoitteet, joissa mainittiin tunteista, aktivoivat lapsia pohtimaan, sillä hetkellä tai aiemmin päivällä koettuja omia tunteitaan.

7.3 Kolmas tuokio

Kolmannella ohjaukerralla aiheena oli tunnekasvatus musiikin avulla. Paikalla oli puolet ryhmästä kerrallaan. Molemmissa ryhmissä paikalla oli kuusi lasta. Tuokion kesto oli noin 45 minuuttia per ryhmä. Aloitimme tuokion esittäytymällä ja kerroimme lapsille mitä tällä tuokiolla on tarkoitus tehdä. Esittelimme lapsille mukanaamme olevan rummun, joka toimi äänimerkkinä siihen, että lasten tuli lopettaa toiminta ja pysähtyä kuuntelemaan meiltä tulevia ohjeita. Tämä oli meillä apuna siksi, ettei meidän tarvinnut huutamalla hiljentää lapsia ja soittimia. Tämän jälkeen ohjeistimme lapsia hakemaan vuorotellen pöydällä olevista soittimista, jotka olimme laittaneet valmiiksi ennen tuokiota, itselle mieluisan soittimen.

Kuva 3. Kolmannen tuokion soittimet (Kinnunen, Anni 2022).

Aloitimme harjoitteet kysymällä lapsilta, mikä on heidän tämänhetkinen tunnetila ja sen jälkeen soitimme yhdessä miltä lasten mainitsemat tunteen kuulostavat. Jokainen sai siis soittaa juuri sillä tavalla, kun itse halusi. Painotimme koko tuokion ajan lapsille, että tässä tehtävässä ei ole oikeita ja vääriä vastauksia, vaan jokainen saa tulkita itse kokeamallaan tavalla. Seuraavaksi jatkoimme tunteiden soittamisella, mutta tällä kertaa me sanoimme jonkun tunteen, esimerkiksi ilo tai suru ja soitimme kaikki yhtä aikaa miltä tunne kuulostaa. Seuraavaksi pyysimme lapsia laittamaan soittimet hetkeksi sivuun ja näytimme heille Youtubesta valitun kiusaamista käsittelevän musiikkivideon “voisitko lopettaa”. Ohjeistimme ennen videota lapsia kuuntelemaan ja katsomaan tarkasti, sillä tulimme videon katsomisen jälkeen keskustelemaan, mitä lapsille jäi siitä mieleen. Keskustelun jälkeen soitimme Mieli ry:n Tunnelaulu –kappaleen, jonka aikana lapset saivat halutessaan tanssia ja näytellä laulun sanojen mukana.

Kuva 4. Kolmannen tuokion penkkimuodostelma (Kinnunen, Anni 2022).

Valmiiden kappaleiden jälkeen siirryimme taas itse soittamaan. Ja tällä kertaa jokainen lapsi sai miettiä itsekseen tunteen ja tämän jälkeen hän sai soittaa sen muille. Muiden tehtävänä oli kuunnella tarkkaan soittamista ja sen jälkeen yrittää arvata mistä tunteesta on kyse. Tätä tunteiden arvuuttelua otimme useamman kierroksen, koska lapset innostuivat tästä harjoitteesta. Sitten oli aika viedä soittimet pois ja otettiin loppupiiri, jossa kiitimme lapsia ja annoimme aplodit yhteisesti jokaiselle.

Tavoitteena ohjauksella oli saada lapset kuuntelemaan toisiaan, keskittymään tekemiseen, havainnoimaan miten muut tulkitsevat tunteita ja niiden ääntä. Lasten tuli antaa tilaa muille ja heidän soittamiselle. Tarkoituksena oli myös itse pohtia tunteita musiikin kautta ja sitä, miten musiikin avulla voi tulkita ja käsitellä tunteita. Keskustelimme paljon lasten kanssa siitä, miten musiikki vaikuttaa eri tavalla ihmisiin ja heidän tunteisiinsa ja otimme esimerkiksi, että jos on surullinen saattaa helpommin kuunnella surullista musiikkia tai sitten päinvastoin, joku toinen voi surullisena kuunnella enemmän menevämpää musiikkia, jotta mieliala muuttuisi paremmaksi.

Valitsimme Youtube kappaleen, koska mielestämme siinä oli hyvin käsitelty kiusaamista musiikkia apuna käyttäen. Kappaleen sanoma tuli selkeästi ilmi ja lasten oli helppo seurata ja poimia kiusaamiseen liittyviä sanoja tai tekoja videolta. Videon jälkeen lasten kanssa keskusteltaessa nousi esiin myös tilanteita lasten omasta arjesta, jossa he ovat kohdanneet kiusaamista tai ovat nähneet kiusaamistilanteita. Painotimme kiusaamisen olevan aina väärin ja siihen tulisi puuttua. Kerroimme, että kiusaaminen ei ole aina fyysistä vaan myös henkinen kiusaaminen satuttaa yhtä paljon. Lapset osasivat hienosti kertoa, kuinka kiusaamistilanteissa tulisi toimia ja he kertoivat olevansa valmiita auttamaan kavereita.

7.4 Neljäs tuokio

Neljännellä ohjauksella teemana oli liikunta tunnekasvatuksen tukena. Tälläkin kerralla saimme pitää ohjauksen puolelle ryhmälle kerrallaan ja saimme olla sisätiloissa salissa. Paikalla oli yhdeksän lasta per ryhmä ja tuokion pituus oli noin 40 minuuttia. Aloitimme tuokion kertomalla teemana olevan jälleen tunnekasvatus liikunnan avulla. Sen jälkeen kysyimme lapsilta, muistavatko he vielä meidän nimemme, kun edellisestä ohjauksesta oli kulunut jo pidempi aika. Ennen harjoitteiden aloittamista kerroimme lapsille aina, kun taputamme käsiä tekemisen aikana, on lopetettava harjoitus ja pysähdyttävä kuuntelemaan meiltä seuraavia ohjeita.

Ensimmäinen harjoitus oli ”liiku tunteen mukaan” eli me sanoimme ”liiku iloisesti” ja lapset saivat tulkita ja liikkua juuri sen mukaan, mitä heistä iloisesti liikkuminen on. Tämän harjoituksen jälkeen otimme mukaan eläimiä ja sanoimme esimerkiksi ”liiku niin kuin vihainen kenguru” ja lapset saivat tulkita juuri omasta mielestään oikean tyylin. Tähän harjoitteeseen päädyimme, sillä erilaisia eläimiä matkiessa lapsille tuli liikunnallisuutta ja kehonhallintaa. Painotimme lapsille, että jokainen saa liikkua niin kuin itse haluaa ja miltä itsestä tuntuu, ei tarvitse matkia tai seurata kaveria. Näiden harjoitusten jälkeen keskustelimme lasten kanssa, miten hienosti jokainen osasi näyttää liikkumisella juuri

sen itsestä tuntuvaan oikeaan tavan ja kerroimme, että jokainen kokee asian omalla tavallaan ja vääriä tapoja ei ole. Kolmas harjoitus oli ”tunnehippa”, jossa yksi lapsista oli hippana. Hipan lähestyessä kiinniotettavat lapset voivat mennä turvaan kyykistymällä ja sanomalla jonkin tunteen. Muistutimme tunteita olevan paljon, joten aina kyykkyyn mennessä pitää pyrkiä sanomaan eri tunne. Viimeisenä harjoitteena meillä oli ”tunne-ralli”, jossa olimme laittaneet eri tunteita ympäri salia. Olimme valinneet lappuihin ilon, surun, vihan, inhon, hämmennyksen, levottomuuden, jännityksen ja pelon. Kysyimme lapsilta kysymyksiä ja heidän tarkoituksensa oli juosta sen lapun luokse mitä he tuntevat. Esimerkkinä ”kun näen, että jotakuta kiusataan” lapset juoksivat lappujen luo, joissa luki ”viha, inho, hämmennys yms.” Kyselimme myös välillä lapsilta, miksi he valitsivat juuri sen tunteen, minkä luo juoksivat. Saimme paljon hyvää keskustelua aikaan. Lopuksi keskustelimme vielä yhdessä, millaisissa eri tilanteissa esillä olevia tunteita koetaan. Lopuksi kiitimme lapsia ja annoimme taas kaikille aplodit.

Tavoitteena tuokiolla oli tunteiden käsittely ja tulkitseminen liikunnan avulla. Kyseisiin harjoitteisiin päädyimme sen takia, että ne olivat hieman erilaisia harjoitteita keskenään ja lapset pääsisivät myös pohtimaan omasta ja muiden näkökulmasta asioita. Kokeilimme erilaisia liikkumistyyliä ja harjoittelimme kehonhallintaa. Harjoittelimme toisen asemaan asettumista ”tunne-ralli” avulla.

7.5 Viides tuokio

Kävimme vetämässä viimeisen tuokion, jossa toteutettiin tunnekasvatusta jälleen liikunnan keinoin. Tuokio kesti kokonaisuudessaan noin 1,5 tuntia ja tähän viimeiseen kertaan oli yhdistetty liikuntatuokio ja lopetuskerta. Tällä viimeisellä kerralla paikalla oli kaikki ryhmän lapset ja heitä oli yhteensä 18. Meidän tarkoituksena oli olla päiväkodin liikuntasalissa, mutta sali olikin varattu toiselle ryhmälle, joten jouduimme olemaan ryhmän omissa tiloissa. Tämän vuoksi jouduimme hieman soveltamaan ja muokkaamaan harjoitteita pienempään tilaan sopiviksi.

Aluksi kerroimme lapsille kyseessä olevan viimeinen tuokio ja toteuttaisimme tunnekasvatusta tälläkin kertaa liikuntaa hyödyntäen. Aloitimme kertomalla omat tunnetilamme ja kysyimme lapsilta, mitä ajatuksia ja tunteita viimeinen tuokio heissä herättää. Ensimmäisenä harjoitteena oli ”jännitysrentoutus”, jonka aikana istuimme lattialla mukavassa asennossa kädet rentoina. Vedettiin keuhkot täyteen ilmaa samalla kroppaa jännittäen ja hengitystä pidättäen. Hetken päästä puhalsimme voimakkaasti keuhkot tyhjäksi, jolloin keho rentoutui ja jopa rojahti kasaan. Toistimme harjoitteen muutaman kerran,

jonka jälkeen kysyimme lapsilta, mitä tuntemuksia tämä harjoitus kehossa aiheutti. Toinen harjoite piti sisällään yhteistyötaitojen harjoittelua, jossa lasten tuli muodostaa ryhmissä tai pareittain erilaisia asentoja ohjeiden mukaan. Havainnollistimme lapsille esimerkin jokaisesta asennosta itse näyttäen. Pareittain muodostettiin talo käyttäen käsiä, kolmenhengen ryhmässä muodostettiin juna lattialla istuen ja viimeisenä tehtiin T kirjain koko ryhmän voimin. Huusimme näitä kolmea, "talo, juna, t-kirjain", vaihtoehtoa vuorotellen lasten kävellessä huonetta ympäri. Tämän jälkeen vuorossa oli "tunnista tunteet" -harjoite. Lapsiryhmä jaettiin puoliksi ja molemmille puoliskoille kerrottiin kaksi tunnetta, jotka he pääsivät näyttämään pantomiimina toiselle puoliskolle. Toisella ryhmällä oli tunteina hämmennys ja viha, jotka Pauliina ohjeisti heille. Annin ryhmällä tunteina olivat pettymys ja ylpeys. Pauliinan ryhmä aloitti näyttöleikin ja Annin ryhmä arvaili. Tämän jälkeen vaihdettiin toisinpäin. Tämä harjoite oli alun perin suunniteltu draamatuokiolle, mutta emme pystyneet vetämään sitä muuttuneen tilanteen vuoksi, joten päätimme säästää tämän viimeiselle tuokiolle. Seuraava harjoite oli leikkimielinen kilpailu "Tunnepallo". Lapset muodostivat aiemmassa harjoitteessa jaetuissa ryhmissä kaksi jonoa. Jonossa kuljettiin huoneen päästä päähän vierittämällä palloa aina jonon ensimmäiseltä viimeiselle. Pallo vieritettiin jalkojenvälillä jonon viimeiselle, kun viimeinen sai pallon käteensä hänen tuli sanoa jokin tunne ja tämän jälkeen hän sai juosta jonon ensimmäiseksi ja lähettää pallon viimeiselle. Ideana oli sanoa eri tunne kuin edellisellä kerralla. Viimeisenä harjoitteena oli "tunnejana", jossa oli numerot 1-5 ja numerot oli aseteltu lattialle. Numero yksi tarkoitti "en tykännyt ollenkaan" ja numero viisi tarkoitti "tykkäsin kaikesta". Kysyimme lapsilta miltä tämä tuokio tuntui, ja he saivat asettua janalle haluamansa numeron kohdalle. Lisäksi kysyimme yleisesti, miltä tunnekasvatustuokiot ovat tuntuneet. Valtaosa lapsista asettui numeron neljä tai viisi kohdalle. Lapset saivat vielä suullisesti kertoa omia kokemuksia ja palautetta.

Olimme tehneet lapsille diplomit (Liite 3.) kiitoksena osallistumisesta tuokioihin ja jaoin ne tuokion lopussa yksitellen pienen herkun kera. Kerroimme vielä omista tunteista ja kysyimme lapsilta yksitellen myös heidän tuntemuksensa ja mikä tuokioissa on ollut parasta. Kiitimme vielä lapsia, annoimme toisillemme aplodit ja saimme lopuksi lapsilta ison ryhmähalauksen.

Näihin harjoitteisiin päädyimme mietittyämme, millaisia harjoitteita meillä on jo ollut ja millaisia ei. Halusimme jokaisella tunnetuokiolla toistaa tunteita, jotta niiden avulla tunteet jäisivät lasten mieleen. Tämän kerran harjoitteet oli valittu liikunnallisuuden ja yhdessä tekemisen pohjalta. Näitä harjoitteita toteuttaessa tuli myös opeteltua erilaisia sääntöleikkejä ja ohjeiden kuuntelua, sekä niiden noudattamista. Leikkimielisessä kilpailussa harjoiteltiin myös pettymisensietokykyä, toisen joukkueen voittaessa ja toisen

hävitessä. Tämä viestikilpailu nostatti esiin paljon erilaisia tunnetiloja, joita sitten yhdessä kävimme läpi ja sanoitimme myös lapsille tilannetta, miksi he esimerkiksi kokevat tietyllä tavoin. Kyseisen kilpailun jälkeen eräs lapsista totesi: "En mä kuitenkaan halunnut, että noille toisille tulis paha mieli. Olin vaan ilonen omasta voitosta." Tämä lapsen lausahdus tuo esiin empatiakyvyn ja sen, miten toisen asemaan voi asettua jo hyvin nuorena ja iloita voi haluamatta tuottaa muille paha mieltä.

8 Arviointi

Tässä osiossa teemme yhteenvetoa tuokioiden vaikutuksesta lapsiin. Reflektoimme omaa toimintaamme ja omia suunnitelmia, sekä vertaamme kuinka ne toteutuvat käytännössä. Arvioimme myös mikä tuokioissa toimi ja mitä olisi voinut kehittää paremmaksi.

Kokonaisuudessaan tunnekasvatustuokiomme luovia menetelmiä käyttäen onnistuivat ja sujuivat kiitettävästi. Osa harjoitteista eivät toimineet odotetulla tavalla, eivätkä innostaneet lapsia toimimaan, mutta osa harjoitteista sen sijaan oli niin mielekkäitä, että niistä puhuttiin päiväkodissa vielä tuokioiden jälkeenkin. Meidän mielestämme toimivimmat ja parhaat harjoitteet olivat tunneralli ja tunnehippa - nämä molemmat siis liikuntakerroilta. Tunnerallissa osallistuminen oli aktiivista ja herätti paljon erilaista keskustelua ja pohdintaa, joka oli ajoittain todella mietittyä ja syvällisempääkin. Tunnehippassa sen sijaan lapset osasivat nimetä hyvin erilaisia tunteita ja heittäytyivät avoimesti mukaan leikkiin.

Haasteellisimmat ja heikoimmin toimineet harjoitteet sisältyivät draamatuokioon. Tämän tuokion alkuperäinen suunnitelma ja harjoitteet eivät toteutuneet muuttuneiden tilanteiden takia. Maailmassa vallitseva Covid19 -pandemiatilanne aiheutti henkilöstöpuolan ja tuokion siirtymisen ulkotilaan koko ryhmän kesken.

Tuokioiden toteutumista havainnoimme etukäteen mietittyjen kysymysten pohjalta ja kirjasimme tehtyjä havaintoja itsellemme ylös. Näiden avulla pystymme myös reflektimaan omaa toimintaamme ja tavoitteiden saavuttamista. Olemme pohtineet tähän alle vastauksia kysymystemme pohjalta (liite 1.), jotka liittyvät toteutettuihin tuokioihin.

Pääsääntöisesti lasten osallistuminen ohjattuun toimintaan toteutui hyvin, ja he ottivat harjoitteet vastaan avoimin mielin. Ajoittain joidenkin lasten keskittyminen herpaantui ja

pyrimme motivoimaan heitä jatkamaan harjoitteita. Toimimme kannustavasti ja rohkaisevasti joka tuokiolla ja pyrimme luomaan tuokioille turvallisen, rennon ja mukavan ilmapiirin, jossa jokainen sai olla täysin oma itsensä.

Eri tuokioiden ja harjoitteiden avulla saimme omasta mielestämme rikastettua lasten tunnetaitoja ja heräteltyä heitä ajattelemaan asioita hieman laajemmin ja syvällisemmin. Tarjosimme lapsille tietoa tunteista, miksi niitä on ja miten ne näyttäytyvät. Huomasimme viimeisen tuokion lopussa lapsilla olevan selkeästi enemmän tunteisiin liittyviä tietoutta ja valmiuksia verrattuna ensimmäiseen tuokioon. Ensimmäisellä tuokiolla lapsia sai hieman enemmän johdatella ja neuvoa, viimeisellä kerralla he osasivat kertoa tunteista oma-aloitteisesti paremmin. Lisäksi havaitsimme keskusteluiden tason syventyvän tuokioiden edetessä ja pohdinnan olevan moniulotteisempaa. Lapset toivat esiin myös paljon omia ajatuksiaan ja kokemuksiaan omasta elämästään, tukeutumatta liikaa kavereiden mielipiteisiin ja kommentteihin. Mielestämme valtaosa lapsista osasi käsitellä tunteita ja eri teemoja ikätasoisesti, monista eri kulmista.

Huomasimme eri teemojen vaikuttavan lasten keskittymiseen ja mielenkiintoon. Esimerkiksi liikuntatuokiot olivat selkeästi mielekkäitä, sen sijaan draamatuokio ei herättänyt niin suurta mielenkiintoa ja innostusta. Näiden väliin sitten asetui musiikkituokio, jossa harjoitteet olivat vaihtelevasti mieluisia ja ei niin mieluisia. Joka tuokiolla tapahtui onnistumisia ja saimme käytyä hyviä keskusteluja yhdessä lasten kanssa. Vaikka tuokiot olivat meidän suunnittelemiämme ja ohjaamiemme, toimimme aktiivisesti vuorovaikutuksessa lasten kanssa. Lasten välinen vuorovaikutus oli myös sujuvaa ja he osallistuivat jokainen omien taitojensa ja valmiuksiensa mukaan eri harjoitteisiin. Ryhmässä ja pareittain toimiminen onnistui luontevasti lapsilta. Ajoittain kuitenkin toiset lapset saivat vedettyä muitakin levottomuuksiin mukaan. Lasten ryhmädynamiikka näyttäytyi meille vahvana ja jokainen uskalsi sanoa sen mitä mielessään oli.

Käytimme myös arvioinnin tukena Martinez-Abarca & Nurmi (2015) teoksessa olevia ohjaajan toiminnan ja sosiaalisen toiminnan arviointikysymyksiä (Liite 2.).

Onnistuimme motivoimaan lapsia ja saamaan heidät kiinnostuneiksi tuokioiden sisällöistä. Meidän oma avoimuutemme, heittäytyminen ja leikkimielisyys olivat merkittäviä tekijöitä tuokioiden onnistumisessa. Osasimme lukea tuokioiden kulkua ja lasten mielialoja, jonka mukaan tarvittaessa muutimme alkuperäistä suunnitelmaa ja improvisoimme uusia harjoitteita. Tuokioiden jännite pysyi yllä vaihtelevasti. Ajoittain syntyi levottomuutta ja keskittymisen häiriintymistä. Asettamissamme tavoitteissa olimme hu-

mioineet lasten ikätason ja mitä ja miten halusimme tuokioilla käsitellä suhteessa tuokioiden määrään. Emme pyrkineet opettamaan lapsille kaikkea tunteista vaan keskityimme rikastuttamaan lasten tunnetaitoja. Kehityskohteena näemme, että osa harjoitteista olisi voinut olla haastavampia ja syvällisempiä. Lisäksi osa harjoitteista olisi voinut olla pitkäkestoisempia ja intensiivisempiä. Sosiaalipedagogiikan näkökulmasta lapsia olisi voinut osallistaa enemmän, esimerkiksi tiedustelemalla etukäteen lapsilta toiveita ja mielenkiinnon kohteita siitä mitä ja millaisia harjoitteita tuokiot voisi pitää sisälleen. Kuitenkin tuokioiden toteuttamisaika oli rajallinen, emmekä pystyneet tutustumaan lapsiin etukäteen ennen tuokioiden aloittamista.

Meidän tyyliimme ohjata oli selkeää ja heittäytyvää. Artikuloimme ohjeet selkeästi ja tarvittaessa toistimme niitä myös uudelleen harjoitteiden aikana. Varmistimme aina kaikkien ymmärtäneen ohjeet ennen harjoitteen aloittamista. Näytimme lapsille havainnollistavan esimerkin harjoitteesta. Toimimme lapsilähtöisesti, pysyimme rauhallisina, kuuntelimme lapsia ja annoimme heille tasapuolisesti puheenvuoroja. Olimme rohkaisevia, kannustavia ja avoimia lapsia kohtaan. Ensimmäisen tuokion alussa avasimme lapsille, keitä olemme, miksi olemme täällä ja mitä tulemme tekemään. Seuraavilla kerroilla lapset tiedostivat alusta lähtien mistä on kyse.

Jos olisimme päässeet tutustumaan lapsiryhmään aiemmin, ennen tuokioiden aloittamista olisimme voineet kustomoida harjoitteet tarkemmin juuri tätä lapsiryhmää varten. Opinnäytetyömme tavoitteena kuitenkin on, että myös muut kasvattajat ja lapsiryhmät voivat käyttää harjoitteita oman toimintansa tukena.

Tuokioiden kesto vaihteli 40 minuutin ja 1,5 tunnin välillä. Mielestämme tuokioiden pituudet olivat sopivia, sillä lasten keskittyminen säilyi pääsääntöisesti hyvin. Tuokioita olisi voinut määrällisesti olla ehdottomasti enemmän. Tämä olikin meidän alkuperäinen suunnitelmamme, mutta valitettavasti Covid19- pandemiatilanne aiheutti muutoksia alkuperäiseen suunnitelmaamme ja jouduimme tyypistämään tuokiot viiteen ohjauskertaan.

Alussa lapset saattoivat tukeutua parhaaseen kaveriin tai lähteä helposti ryhmän mukana ajattelematta omia mielipiteitä. Loppua kohden lapset uskalsivat enemmän tuoda esiin omaa mielipidettä ja toimia vahvasti omana itsenään. Pääsääntöisesti lapset kuuntelivat toisiaan, mutta välillä jouduimme muistuttamaan päälle puhumisesta toisten puheenvuoron aikana.

Koimme lasten nauttineen ja ilonneen tuokioista ja niihin sisältyneistä harjoitteista. Tuokioiden aikana kuului paljon naurua ja näkyi iloisia naamoja. Osa lapsista koki olonsa vaikeaksi ja harjoitteet haastaviksi, mutta siitä huolimatta osallistuivat toimintaan omalla tavallaan.

Totesimme tukitoimien olevan tarpeettomia tuokioiden toteutuksien aikana. Jokainen ryhmään kuuluva lapsi pärjäsikin harjoitteissa ilman erityisiä tukitoimia. Tilanteiden muuttuessa jouduimme soveltamaan harjoitteita lennosta, joten emme olleet valmistautuneet jokaiseen tuokioon parhaalla mahdollisella tavalla. Tästä huolimatta jokainen tuokio onnistui tilanteeseen nähden hyvin, eikä yllättävät muutokset horjuttaneet ohjaustamme. Ryhmäkoon muuttuessa suuremmaksi tai tilan vaihtuessa toisenlaiseksi mihin olimme harjoitteet suunnitelleet, se vaati meiltä nopeaa reagointia ja suunnitelmien muuttamista. Tässä mielestämme onnistuimme hyvin.

Kehityskohteina näemme joidenkin tuokioiden paremman suunnittelun, harjoitteiden monipuolistamisen ja syventämisen sekä pidemmän ajanjakson, jona toteuttaa tuokioita. Koimme yhteistyön ja vastuiden jakamisen meidän välillämme onnistuneeksi. Suunnittelutuokiomme ja harjoitteiden keksiminen sekä ohjaaminen oli molemmille mielekästä ja luontevaa, eikä yhteistyömme aikana syntynyt ristiriitatilanteita.

9 Pohdinta

Idea tämän toiminallisen opinnäytetyön aiheeseen syntyi työskennellessämme varhaiskasvatuksessa ja havainnoidessamme tunnekasvatuksen vähäisyyttä. Halusimme luoda kasvattajille keinoja toteuttaa tunnekasvatusta. Idea luovista menetelmistä syntyi omien kiinnostuksen kohteiden ja harrastusten kautta, joten koimme vahvuudeksemme hyödyntää luovia menetelmiä tunnekasvatuksen tukena. Kartoittaessamme yhteistyökumppania tiedustelimme halukkuutta osallistua tämän kaltaiseen opinnäytetyöhön. Yhteistyöpäiväkodin löydyttyä kävimme keskustelua tarkemmasta toteutustavasta ja tuotoksesta ja päädyimme yhteistuumiin toteuttamaan tunnekasvatusta järjestämällä esiopetusryhmälle tunnekasvatustuokioita.

Etsiessämme aiempia tutkimuksia tunnekasvatuksesta törmäsimme usein tietoon siitä, kuinka lapsuuden tunnetaidot ja tunnekokemukset korreloivat aikuisuuteen. Lapsena opitut vajavaiset tunnetaidot voivat aiheuttaa myöhemmin aikuisiällä haasteita, jotka tulevat kalliiksi yhteiskunnalle, esimerkiksi syrjäytymistä ja masennusta (Joki-Erkkilä & Jussilainen 2019).

Yksi merkittävimmistä ja isoimmista haasteita tuokioita toteuttaessa oli tässä maailmantilanteessa maskien käyttö. Ohjatessamme tunnekasvatustuokioita, oli harmillista, ettemme pystyneet omilla ilmeillämme näyttämään juurikaan omia tunnetilojamme. Yhtenä isona esimerkkinä on hymyjen “näkyttömyys” - nämä ovat pieniä, mutta todella merkittäviä ja isoja asioita. Olimme tulostaneet päiväkodin seinälle kuvat meistä, jotta lapset näkevät kasvomme kokonaan, sillä tuokioiden aikana sisätiloissa jouduimme käyttämään kasvomaskoja ja näin ollen osa kasvoistamme peittyi.

Yhtenä erittäin toimivana kasvatusmetodina pidetään opettajan omien tunteiden käsittelyä, aidosti ja rehellisesti. Omia tunteita sanoittaessaan saa tehokkaammin lapset ymmärtämään ja toimimaan halutulla tavalla, sen sijaan, että kielletäisiin ja käskettäisiin jatkuvasti. (Avola & Pentikäinen 2020: 171.) Tällä tavoin toimimme myös itse omilla ohjaustuokioissamme, halutessamme esimerkiksi hiljaisuutta tai lasten huomion. Saatoimme esimerkiksi kertoa meillä olevan hieman surullinen mieli, koska lapset eivät kuunnelleet ja emme saaneet toteutettua harjoitusta toivomallamme tavalla. Sanoittamalla omia tunnetilojamme saimme lapset pohtimaan omaa käytöstään ja tunteitaan. Käytimme myös tilanteita, joissa esimerkiksi lapsi puhui toisen päälle, hyödyksi opetustilanteena ja kysyimme lapselta “miltä sinusta tuntuisi, jos joku keskeyttäisi sinun puheenvuorosi?”. Nämä olivat spontaaneita tilanteita, joita emme olleet suunnitelleet etukäteen. Tästä huomaa, kuinka tunnekasvatusta voi ja pitää toteuttaa arkisissa tilanteissa suunniteltujen tuokioiden lisäksi.

Yhteistyö päiväkodin kanssa on sujunut moitteettomasti koko opinnäytetyöprosessin aikana. Joustoja muuttuneissa tilanteissa on ollut molemmin puolin ja prosessi on saatu maaliin vastoin käymisestä huolimatta. Päiväkoti Klaaran henkilökunta on ottanut tuokiomme avosylin vastaan, ja he ovat kokeneet tuokioiden tukevan esiopetusryhmä Pöriäisten pedagogiikkaa ja toimintaa. Ensimmäisellä ohjauskerralla kirjoitetut laput (Kuva 2.) on laitettu ryhmän seinälle muistuttamaan lapsia tuokiolla käsitellyistä asioista. Henkilökunta toi esiin, että tuokioista ja niiden sisällöistä on käyty paljon keskustelua lasten kanssa tuokioiden jälkeenkin. Esimerkiksi kiusaamisteemaan on palattu useamman kerran muistutellen lapsille tuokioilla käsitellyjä asioita.

Kasvattajilta saatu palaute oli pelkästään positiivista. Kasvattajien mielestä harjoitteet olivat monipuolisia ja sopivia esiopetusryhmälle. Palautteen mukaan saimme osallistettua lapsia haastavissakin tilanteissa ja olosuhteissa, eikä toiminta levinnyt käsiin missään vaiheessa. Kasvattajat kertoivat lasten odottaneen meitä vetämään tuokioita ja kyselivät usein, milloin tulemme seuraavan kerran. Lisäksi harjoitteet puhuttivat lapsia vielä pitkään tuokioiden jälkeenkin.

“Saitte osallistumaan sellaisiakin lapsia, jotka normaalisti ei jaksakaan keskittyä tämän tyyliseen toimintaan. Lapset, jotka normaalisti vain huutelevat jaksoivat odottaa omaa vuoroa ja viitata.” (Ryhmän opettaja 2022.)

Opinnäytetyöprosessi on ollut kokonaisuutena pitkä ja haastava, mutta samaan aikaan palkitseva ja kasvattava kokemus. Pääsimme asetettuihin tavoitteisiimme ja saimme luotua lasten tunnetaitoja rikastuttavan kokonaisuuden luovia menetelmiä hyödyntäen. Tunnekasvatus on meistä todella tärkeää lasten kasvaessa ja kehittyessä ja toivomme jokaisen kasvattajan toteuttavan sitä päivittäin eri tavoin. Luovia menetelmiä on helppo hyödyntää toiminnan tukena, mutta se ei ole välttämättömyys tunnekasvatuksen toteutumiselle. Toivomme opinnäytetyöstämme löytyvän hyödyllisiä keinoja ja harjoitteita ihan jokaiselle tunnekasvattajalle.

Lähteet

Ahonen, Liisa 2017. Haastavat kasvatustilanteet. Lämpimän vuorovaikutuksen käsikirja. Jyväskylä: PS-kustannus.

Avola, Pauliina & Pentikäinen, Viivi 2020. Kukoistava kasvatustilanne. Positiivisen pedagogiikan ja laaja-alaisen hyvinvointiopetuksen käsikirja. BEEhappy Publishing Oy. 148–150, 171.

Ayşe Öztürk, Samur 2014. A study on the relationship between externalising behaviours and emotional skills of 60–72-month-old children. <<https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/03004430.2014.905549?scroll=top&needAccess=true>>. Viitattu 21.9.2021.

Helenius, Aili & Lummelahti, Leena 2013. Leikin käsikirja. Jyväskylä: PS-kustannus. 128.

Helsingin kaupunki 2019. Helsingin varhaiskasvatussuunnitelma. Helsingin kaupunki. Helsinki: Kasvatuksen ja koulutuksen toimiala. <https://www.hel.fi/static/liitteet-2019/KasKo/vare/Helsinki_Vasu_FI.pdf>. Viitattu 12.2.2022.

Helsingin Kaupunki. Toimintasuunnitelma 2020–2021. Varhaiskasvatusyksikkö Klaara-Vihtori. <<https://www.hel.fi/static/liitteet-2019/KasKo/paivakodit/klaara/klaara-vihtoritosu.pdf>>. Viitattu 3.1.2022.

Huhtinen-Hildén, Laura & Karjalainen, Anna Liisa 2019. Teoksessa Luovan toiminnan työtavat. Käsikirja sosiaali- ja terveystieteille. Karjalainen, Anna Liisa (toim.). Jyväskylä: PS-kustannus. 13–14.

HUS. Lastenpsykiatria. Neuropsykiatriset häiriöt lapsilla. <<https://www.hus.fi/hoidot-ja-tutkimukset/neuropsykiatriset-hairiot-lapsilla>>. Viitattu 21.9.2021.

Joki-Erkkilä, Petra & Jussilainen, Susanna 2019. ”Tunnetaidot on se kaiken a ja o, mitä lasten kanssa pitäisi käydä läpi.” Opettajien käsityksiä toimivasta tunnekasvatuksesta ja sen merkityksestä. Pro gradu -tutkielma. Kasvatustieteiden tiedekunta. Luokanopettajakoulutus. Lapin yliopisto. <https://lauda.ulapland.fi/bitstream/handle/10024/63677/Joki-Erkkila_Petra_Jussilainen_Susanna_2019>.

Erkkil%C3%A4%20%26%20Jussilainen.pdf?sequence=1&isAllowed=y>-. Viitattu 5.5.2022.

Jääskinen, Anne-Mari & Pelliccioni, Sanna 2017. Mitä sä rageet? Lapsen ja nuoren tunnetaitojen tukeminen. Helsinki: Lasten Keskus ja Kirjapaja Oy. 35-36, 75.

Katajamäki, Fanni & Nieppola, Kaisa 2020. "Kaikkihan lähtee sen tunnekasvattajan omista tunnetaidoista." - Tunnekasvatuksen asiantuntijoiden käyttöteorioita. Kasvatustieteen pro gradu –tutkielma. Jyväskylän Yliopisto. <<https://jyx.jyu.fi/bitstream/handle/123456789/69336/1/URN%3ANBN%3Afi%3Aaju-202006013593.pdf>>. Viitattu 23.4.2022.

Kiviluote, Jaana 2019. Tunteet ja käyttäytyminen hallintaan varhaiskasvatuksessa. Tunnetaitojen opettaminen Aggression portaat-opetusohjelman avulla. Varhaiskasvatuksen käsikirja. Turku: JK-Kustannus ja koulutus Oy.

Korhonen, Laura 2021. Kiusaaminen. Pulassa lapsen kanssa. Duodecim Terveyskirjasto. <<https://www.terveyskirjasto.fi/pla00028/kiusaaminen?q=kiusaaminen>>. Viitattu 24.4.2022.

Korpilahti, Pirjo & Pihlaja, Päivi 2019. Teoksessa Varhaiserityiskasvatus. Pihlaja, Päivi & Viitala, Riita (toim.). Jyväskylä: PS-kustannus. 190-191.

Köngäs, Mirja 2018. "Eihän lapsil ees oo hermoja". Etnografinen tutkimus lasten tunneälystä päiväkotiarjessa. Rovaniemi: Lapin Yliopistopaino. <https://lauda.ulapland.fi/bitstream/handle/10024/63145/K%c3%b6ng%c3%a4s_Mirja_ActaE_235pdfA.pdf?sequence=1&isAllowed=y>. Viitattu 22.9.2021.

Köngäs, Mirja 2019. Tunneäly varhaiskasvatuksessa. Jyväskylä: PS-kustannus. 93-96, 104, 110.

Laaksonen, Vilja 2014. Lasten vertaissuhdetaidot ja kiusaaminen esikoulun vertaisryhmissä. Jyväskylän Yliopisto. Jyväskylä: Jyväskylä University Printing House. <https://jyx.jyu.fi/bitstream/handle/123456789/42805/978-951-39-5564-9_vaitos25012014.pdf?sequence=1&isAllowed=y>. Viitattu 2.5.2022.

Lindeberg-Piironen, Anne & Ruokonen, Inkeri (toim.) 2017. Musiikki varhaiskasvatuksessa -käsikirja. Tallinna: Classicus Oy. 180.

Luecken, Linda J. & Roubinov, Danielle S. & Tanaka, Rika 2013. Childhood family environment, social competence, and health across the lifespan. *Journal of Social and Personal Relationships* 30(2). Arizona State University, USA. 172. <https://www.researchgate.net/publication/258189833_Childhood_family_environment_social_competence_and_health_across_the_lifespan>. Viitattu 5.5.2022.

Martinez-Abarca, Terhi & Nurmi, Riikka 2015. Loikaten leikkiin – rohkeasti rooliin! Draamakasvatusta 1–7 –vuotiaille. Helsinki: Lasten Keskus Kirjapaja Oy. 26, 150.

McLaughlin, Tara & Aspden, Karyn & Clarke, Linda 2017. How do teachers support children's social-emotional competence? Strategies for teachers. *Early childhood folio* 21 (2). <https://www.nzcer.org.nz/system/files/journals/early-childhood-folio/downloads/ECF2017_2_021_0.pdf>. Viitattu 2.4.2022.

Mäntymaa, Mirjami & Puura, Kaija & Aronen, Eeva & Carlson, Synnöve. Normaali psyykkinen kehitys eri-ikäkausina. Teoksessa: Kumpulainen, Kirsti & Aronen, Eeva & Ebeling, Hanna & Laukkanen, Eila & Marttunen, Mauri & Puura, Kaija & Sourander, Andre & Aalberg, Veikko. *Lastenpsykiatria ja nuorisopsykiatria*. Helsinki: Duodecim. 23–34.

Nivala, Elina & Ryyänen, Sanna 2019. Sosiaalipedagogiikka – Kohti inhimillisempää yhteiskuntaa. Helsinki: Gaudeamus. 95, 209, 237, 337.

Opetushallitus 2014. Esiopetuksen opetussuunnitelman perusteet. Määrätty Helsingissä 22.12.2014. <https://www.oph.fi/sites/default/files/documents/esiopetuksen_opetussuunnitelman_perusteet_2014.pdf>. Viitattu 28.1.2022.

Opetushallitus 2018. Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet. <https://www.oph.fi/sites/default/files/documents/varhaiskasvatussuunnitelman_perusteet.pdf>. Viitattu 22.9.2021.

Opetushallitus 2021. Tunteesta tunteeseen – ihmismielen tarina kuvin ja sanoin. Opettajan aineisto. <<https://www.oph.fi/fi/oppimateriaali/tunteesta-tunteeseen-ohjaajan-opas/1-tunteet-mita-ne-ovat>>. Viitattu 29.11.2021.

Opetushallitus. Esiopetus. Mitä on esiopetus? <<https://www.oph.fi/fi/koulutus-ja-tutkinnot/mita-esiopetus>>. Viitattu 8.2.2022.

Opetushallitus. Suomi toisena kielenä -opetus. <<https://www.oph.fi/fi/koulutus-ja-tutkinnot/suomi-toisena-kielena-opetus>>. Viitattu 3.3.2022.

Opetushallitus. Tunteesta tunteeseen- ihmismielen tarina kuvin ja sanoin. Opettajan aineisto. 3. Tunnetaitoja oppii harjoittelemalla. <<https://www.oph.fi/fi/oppimateriaali/tunteesta-tunteeseen-ohjaajan-opas/3-tunnetaitoja-oppii-harjoittelemalla>>. Viitattu 1.3.2022.

Perusopetuslaki 628/1998. Annettu Helsingissä 1.1.1999. <<https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1998/19980628#L7P26>>. Viitattu 8.2.2022.

Puura, Kaija & Tamminen, Tuula 2016. Pikkulapsipsykiatria- ei tarua vaan todellisuutta. Helsinki: Duodecim. 132 (10). 951–954.

Pönkkö, Anneli ja Sääkslahti, Arja 2017. Liikuntapedagogiikka. Liikunta pedagogiikka varhaiskasvatuksessa. 2. uudistettu painos. Jyväskylä: PS-kustannus. 486–489.

Repo, Laura 2015. Bullying and its prevention in early childhood education. University of Helsinki. Faculty of Behavioural Sciences. Department of Teacher Education. Research Report 367. Väitöskirja. Helsinki. <<https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/154445/bullying.pdf?sequence=1&isAllowed=y>>. Viitattu 20.4.2022.

Ruokonen, Inkeri & Rusanen, Sinikka & Välimäki, Anna-Leena 2009. Taidekasvatus varhaiskasvatuksessa -opas. Iloa, ihmettelyä ja tekemistä. Helsinki: Yliopistopaino Oy. <<https://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/80314/3ade1cb7-b61e-4c73-b0a8-b0305b3f927b.pdf?sequence=1&isAllowed=y>>. Viitattu 23.9.2021.

Ruokonen, Inkeri 2020. Nyt on ilmaisun aika! Varhaiskasvatuksen taidekasvatus- leikkiä, lumousta, oppimista ja hyvää elämää. 15.

<https://www.vol.fi/uploads/2020/02/de8a96fe-varhaiskasvatuksen-taidekasvatus_suomi_low.pdf>. Viitattu 23.9.2021.

Sandberg, Erja 2021. Pedagoginen tuki varhaiskasvatuksessa ja esiopetuksessa. 2. painos. Jyväskylä: PS-kustannus. Osa 4.

Terveyskylä 2018. Lastentalo. Puheen ja kielenkehityksen poikkeavuudet. <<https://www.terveyskyla.fi/lastentalo/tietoa-lasten-sairauksista/kehitykselliset-poikkeavuudet-ja-oppimisvaikeudet/puheen-ja-kielenkehityksen-poikkeavuudet>>. Viitattu 20.4.2022.

The Roayl Coservatory 2014. The Benefits of Music Education. 2. <https://files.rcmusic.com/sites/default/files/Learning/Examinations/RCM_Research_Article_2014_Volume%201_Lo-Res_FINAL_single_pages.pdf>. Viitattu 20.9.2021.

Tuhkasaari, Mira 2020. "SITÄHÄN TÄÄLLÄ TEHÄÄN KOKO AJAN". Tunnekasvatusta esi- ja alkuopetuksen arjessa. Pro gradu –tutkielma. Kasvatustieteiden tiedekunta. Turun yliopisto. Rauman opettajankoulutuslaitos. <https://www.utupub.fi/bitstream/handle/10024/149474/Tuhkasaari_Mira_opinnayte.pdf?sequence=1&isAllowed=y>. Viitattu 12.4.2022.

Varhaiskasvatuslaki 540/2018. Annettu Helsingissä 13.7.2018. <<https://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2018/20180540#Lidm45237817291776>>. Viitattu 8.2.2022.

Öystilä, Satu 2019. Teoksessa Luovan toiminnan työtavat. Käsikirja sosiaali- ja terveysalalle. Karjalainen, Anna Liisa (toim.). Jyväskylä: PS-kustannus. 142.

Havainnointiin liittyvät apukysymykset

Opinnäytetyö/ Luovuus tunnekasvatuksen tukena

Havainnoimme:

- Kuinka lapset osallistuvat ohjattuun toimintaan
- Miten tuokiot vaikuttavat lasten käytökseen/ ajatuksiin/toimintaan
- Mitä tunteita herää
- Mitä keskustelua syntyy
- Miten lapset käsittelevät teemoja
- Miten lapset jaksavat keskittyä/paneutua eri teemoihin, joita tuokioissa käsitellään
- Miten eri luovat menetelmät innostavat lapsia
- Vuorovaikutus ja ryhmässä käyttäytyminen/toimiminen

APUKYSYMYKSIÄ OHJAAJAN TOIMINNAN ARVIOINTIIN:

- Onnistuinko motivoinnissa? Sainko kiinnostumaan?
- Pysyikö jännite yllä koko prosessin ajan?
- Olivatko tavoitteet sopivat ryhmälle ja tälle toiminnalle?
- Oliko ohjeiden antaminen selkeää? Ymmärsivätkö kaikki?
- Tiesivätkö kaikki mitä olimme tekemässä ja miksi?
- Olivatko työtavat sopivat tälle lapsiryhmälle?
- Oliko prosessi ajallisesti sopivan mittainen?
- Miten toimin ohjaajana?
- Olivatko kysymykseni selkeitä?
- Mitä muuta palautetta tulee mieleeni?
- Mitä kehittäisin / tekisin toisin?
- Mikä onnistui hyvin?

APUKYSYMYKSIÄ SOSIAALISTEN TAITOJEN OPPIMISEN ARVIOINTIIN:

- Sekoittuivatko kuppikunnat?
- Toimivatko kaikki lapset tarkoituksenmukaisesti erilaisissa ryhmissä?
- Kuuntelivatko lapset toisiaan?
- Jakoivatko lapset ideoita keskenään?
- Saivatko kaikki osallistua myös ideoiden kertomiseen?
- Kokivatko lapset osallistumisen turvalliseksi?
- Näkyikö toiminnassa toiminnan ilo ja hauskuus?
- Kuuluiko naurua?

